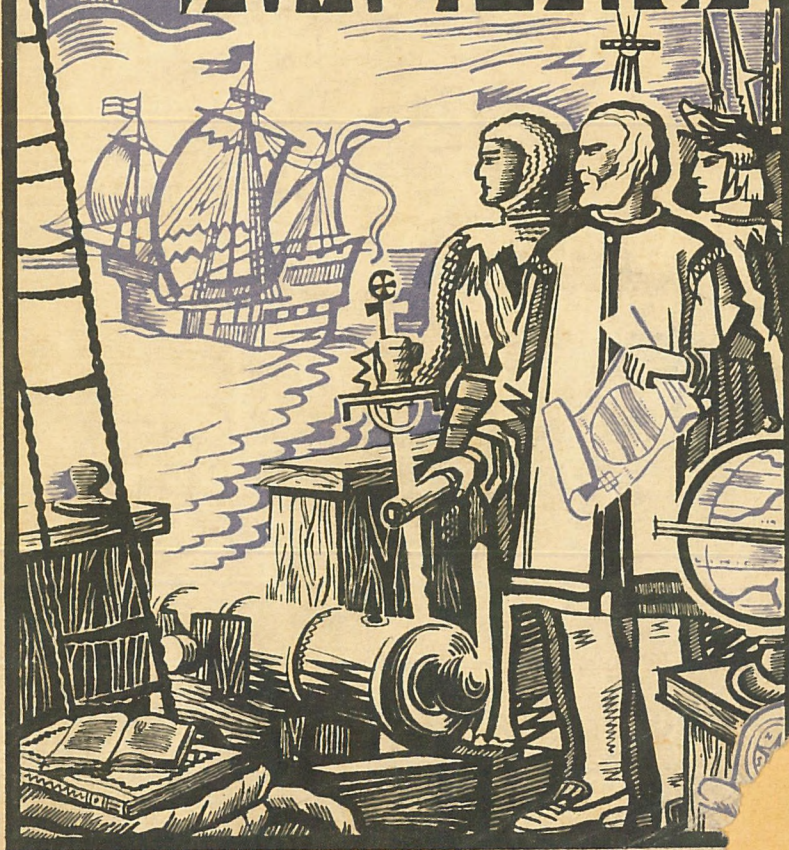

9(7)
Гед

4
СВЕН ГЕДІН

ЗАВОЙОВНИКИ АМЕРИКИ

КНИГОСПІЛКА

[83-3]

СВЕН ГЕДІН

ЗАВОЙОВНИКИ АМЕРИКИ

ПЕРЕКЛАВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

О. БУРГАРТ

КНИГОСПІЛКА

1926

Друкарня Київської Філії Книгоспілки,
вул. Свердлова, 8.- Тираж 5000.
Київ. Окрліт. 12604.

ХРИСТОФОР КОЛУМБ.

Сага ¹⁾ оповідає, що в 1000 році мандрівника Лейфа Єйріксона, коли він з Норвегії повертався до Гренландії, буря прибила була до берегів північної Америки. Там, де він причалив, ріс дикий виноград і дикі зернові рослини.

Кажуть, він через цей дикий виноград і назвав новий беріг Вінландією.

Але новітні дослідувачі, як Фрітіоф Нансен, гадають, що ця назва означає певніше „країну жінок“.

Через три роки Торфін Карлсевне заклав оселю на цьому вінландському березі, але його вигнали звідти тубільці, і він мусів повернутися до Гренландії.

Спогади про відважну подорож норманів і про ту сагу погасли в темряві століть. У той час,

¹⁾ Сага—стародавній переказ північних народів історичного чи релігійного змісту.

коли завойовано Гранаду, столицю мавританського царства на півдні Іспанії (1492), і разом з тим скінчилося панування маврів на Іберійському півострові, нікому в Європі і не снилося, що десь на заході, серед океану, є ще цілий континент. Португальці мріяли тільки про морський шлях до Індії, багатой країни коріннів, золота, перлів та коралів. Щоб дістатися туди, не було іншої дороги, як вздовж берегів Африки.

В XV столітті жив у Флоренції учений математик Павло Тосканеллі. З того, що земля має форму кулі, він зробив висновок, що коли-б хтось від берегів поїхав на захід, то, їдучи весь час в такому напрямку, він неодмінно доїхав-би до Японії, Китаю та Індії. Вже 1474 року він мапами стверджував правдивість своїх доказів. Це геній Тосканеллі накреслив план, як знайти Америку. Але Христофор Колумб був той сміливець, кому судилося здійснити Тосканеллеві думки.

Колумб походив із родини ткачів у Генуї і був старший із п'ятиох дітей. Як і брати його, він був ткачем. Та коли кепсько пішли батьківські справи, сини помандрували в світі шукати собі кращої долі. Христофор зробився моряком і здобув собі знання та вправність, щоб керувати кораблем. Одного разу поїхав він англійським парусним судном до Туле, або Ісландії; це була найдальша подорож для моряків того часу. Потім шукав він своєї долі в Португалії і заробляв на хліб тим,

що креслив морські мапи та працював на португальських суднах, що одвідували східні береги Середземного моря, або пливли до Гвінеї. Серед досвідчених на морському ділі португальців він поклав справжню основу свого далекоюсяжного знання, і це в майбутньому мало для нього дуже велике значіння. В Лісабоні він мав свою оселю і оженився тут з поважною дамою.

Він листувався з математиком Тосканеллі і дістав від нього мапу шляху до Японії та Китаю через Атлантичний океан і де-які пояснення, що їх флорентієць запозичив із описів Марка Поло¹⁾. Ці відомості вразили Колумба. Він відповів Тосканеллі, що має твердий намір їхати на захід до країн Марка Поло. Тосканеллі дуже радів, що нарешті хоч один із сучасників так добре зрозумів його. Він запевняв сміливого земляка, що така морська подорож дасть йому велику користь і славу серед усіх народів.

Але де знайти підтримку, щоб здійснити такий, на ті часи казковий, план? Португальський король і вчені, правда, уважно вислухали Колумба, але вважали його тільки за відважного мрійника. А нишком де-хто все-ж таки гадав, що Колумб має рацію. Король, за порадою таких людей, послав кораблі на захід, так що Колумб нічого про

¹⁾ Марко Поло (1254-1323)—італійський мандрівник, перший дослідник Східної Азії.

це не знав. Посланці королеві, ніде не побачивши землі, швидко повернулися назад. Ображений Колумб, довідавшись про цей зрадницький вчинок, покинув Лісабон і подався до Іспанії. Жінку й дітей він теж покинув і ніколи вже потім не побачив їх. Тільки син його, Дієго, потім пішов за батьком.

Два роки Колумб мандрував по Андалузії, що на півдні Іспанії. Мандруючи від міста до міста, він жив з того, що креслив і продавав морські мапи. Врешті, йому пощастило дістатися до двору еспанського короля, де йому дано було дозвіл розповісти про свій план перед зібранням еспанських вельмож та духовенства. Але еспанці надто заклопотані були війною з маврами у Гранаді та Малазі, і їм тепер було не до того, щоб братися до такої справи, як Колумбова.

Ще проминуло два роки, а справа не посувалася. Ще раз Колумб марно витрачав своє натхнення і красномовність перед еспанським двором, що перебував тоді в Кордові на березі Гвадалквівіру. Прождавши даремно ще два роки, він постановив покинути Іспанію та пошукати свого щастя у Франції. У великій тузі пішов він широким селянським шляхом геть із Кордови, ведучи за руку маленького сина Дієго. Постукав якимось нетяга до воріт придорожнього монастиря та попросив шматок хліба для свого маленького хлопчика. Коли розмовляв він із воротарем, поуз про-

ходив настоятель монастиря; з вимови чужинця він пізнав, що це італієць, і почав розпитувати про його пригоди та наміри. Настоятель був людина розумна та доброзичлива і, довідавшись про плани італійського мореплавця, він зараз-же зрозумів, що не можна дозволити, щоб Іспанія втратила таку нагоду здобути собі нові країни у східній Азії. Він сам написав листа до королеви Ізабелли, і наприкінці 1491 року Колумб знов стояв перед ученими Кордовського двору. Де-котрі поводитися з ним, як із єретиком, інші вірили його словам. А коли завойовано Гренаду, і в еспанського уряду руки розв'язались, ухвалено було вирядити Колумба в його першу подорож через Атлантичний океан.

Але в останню мить вся справа трохи не загинула, бо Колумб поставив вимогу, щоб його призначено було на головного адмірала океану і на намісника всіх країн, що їх буде відкрито; та ще вимагав він для себе і своїх нащадків восьмину всіх прибутків із цих нових країн. Але коли Колумб заявив, що ці гроші підуть на те, щоб відібрати Єрусалим у турків, згоду було дано разом із відповідними коштами, щоб спорядити три кораблі в Палоському порті.

ЗНАЙДЕННЯ АМЕРИКИ.

Три кораблі, призначені Колумбові, були трьох-щоглові, але надто малі для такої небезпечної подорожі. Тільки адміральський корабель „Санта Марія“ мав справжню палубу; два інші, „Пінта“ і „Ніна“, не мали повного накриття. Два брати Пінзони, що походили з поважної родини, негайно висловили бажання взяти в експедиції участь, але виявилось, що набрати матросів було надзвичайно важко. Якби це йшлося про подорож вздовж берегів Європи чи Азії, то людей знайшлося-б чимало, але мандрувати кудись у невідомий океан,— за це щиро дякували найдосвідченіші мореплавці. Більше, як 90 душ і не треба було на ці три кораблі, але щоб дістати їх, мусіли кінець-кінцем відчинити в'язниці й наwerbувати каторжан. Список матросів, що брали участь у знайденні Америки, зберігся до наших часів, і ми знаємо, що більшість із моряків на трьох кораблях були кастільці.

Крім двох лікарів, взято було ще вихреста-єврея, що розумів по-єврейському та арабському, щоб він був за товмача, якщо доведеться щасливо доїхати до Індії.

Маючи з собою власноручного королівського листа до монгольського великого хана, Колумбів на „Санту Марію“; линви було одв'язано, і

3-го серпня року 1492-го троє кораблів, розгорнувши всі вітрила, вирушили в океан.

Спочатку Колумб взяв курс південно-західний і через шість днів доплив до Канарських островів; тут він із своєю маленькою флотою залишився на чотири тижні, щоб виправити де-які пошкодження та поламане стерно в „Пінти“ замінити на краще.

8-го вересня вирушили далі, і коли за морським обрієм зникли прекрасні Канарські острови й високий шпиль Тенерифського Піка, гірко заплакали найдосвідченіші мореплавці, бо всі думали, що навіки прощаються з землею і що на заході тільки те й буде, що море, вітер та хвилі.

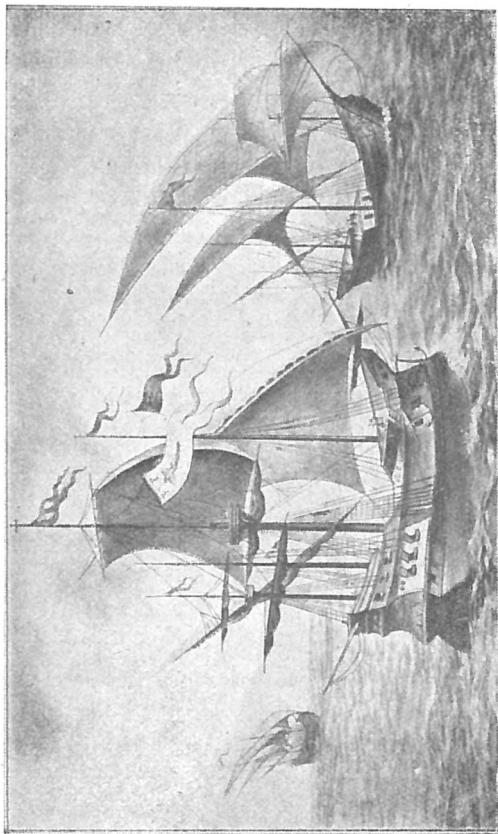
З першого дня Колумб акуратно писав щоденника, з якого видно, що він цілком був під впливом Тосканеллевих думок про те, що плывучи на захід, можна доїхати до Індії, і що він цілком вірив у його математичні обрахунки. Від моряків Колумб утаїв, який перед ними довгий шлях лежить, щоб вони не хвилювалися, знаючи, як раз-у-раз зростає віддаль між їхніми кораблями та Європою. Але вони й без того лякалися своєї непевної долі. Люди вже починали вдаватися у розпач, бо дні спливали, а сонце що-ранку сходило над безмежною водяною пустелею, що сягала аж під самий обрій. Коли після восьмиденної подорожи кораблі запливли в широкі поля плывучих водорослин, Колумб мав добру нагоду за-

спокоїти матросів, запевнивши їх, що це перша ознака близької землі.

„Санта Марія“ було широке, незграбне судно, побудоване для того, щоб возити вантажі. Воно йшло повільно, а ті два кораблі, що були з ним, здебільшого йшли попереду. Вони були краще збудовані й мали широкі чотирьохкутні вітрила, але ледве вміщали половину тонажу¹⁾ адміральського корабля. Правда, всі троє завжди йшли вкупі і частенько були так близько один од одного, що можна було перегукуватися з корабля на корабель. Якось Пінзон, капітан „Пінти“, гукнув адміральському кораблеві, що бачив птахів, які летіли на захід, і тому сподівається вночі наїхати на землю. Отже, кораблі попливли обережно, щоб не сісти на мілину. Коли потім крізь пловучі водорослини на 200 сажнів у воду спущено було лота, він не дістав до дна. Разом із цим пірнув у безодню й страх та надія накопитися несподівано на суходіл.

На де-кілька день подорож припинилася, бо панував штиль, а 22-го вересня не стало й морських водорослин. Кораблі знов гоїдалися на вільному, синьозеленому й безмірному водяному просторі, і крізь бризки солоної піни „Санта Марія“ з своїми сестрами прямувала далі на захід.

¹⁾ Тонаж -- число, що показує, скільки тон ваги може взяти корабель.

Три кораблі Колумбові.

Сприятливішої погоди не могло й бути; пасатний вітер, надимаючи вітрила, мчав кораблі у бажаному напрямкові. Але цей упертий східний вітер ще більш непокоїв матросів. Коли він якось змінив напрям, Колумб писав у своєму щоденнику: „Цей противний вітер дуже мене потішив, бо мої люди вже боялися, що на цьому морі ніколи не віють вітри, що могли-б нас понести назад до Еспанії“.

Тосканеллеві мапи від адмірала переходили до Пінзона й назад; командири морочилися з питанням, до якої це вони частини світу заїхали і чи далеко ще до островів східньої Азії. 25-го вересня Пінзон із задньої палуби „Пінти“ гукнув Колумбові: „Я бачу землю“.

Матроси „Санті Марії“ і „Ніни“ злізли на щогли і теж побачили землю.

Другого ранку бажана земля знову зникла. Це була тільки смуга туману над морем, дзеркальний відблиск на безмірнім водянім просторі.

На початку жовтня Колумб був певний, що вже проминув острови, зазначені на Тосканеллевих мапах, і радів, що вже не доведеться спинятися на них, а можна простувати далі до Індійського континенту. За Індію вважали тоді всю східню Азію.

7-го жовтня на кораблях знов усі були твердо переконані, що побачили землю. Розгорнули всі вітрила, бо кожному кораблеві хотілося першим причалити.

„Ніна“ йшла попереду. Коли зайшло сонце, на головній щоглі виставили кастильського прапора, а з палуби загремів гарматний постріл. Але надвечір земля знову зникла в безмежному морі. Та з'явилося багато птахів, що летіли на південь, і тому Колумб дав наказа тримати напрям туди.

„Море лежало таке тихе, як річка під Севільєю“, писав він у своєму щоденнику. — „Була така ніжна теплінь, як це буває у квітні в Севільї, а повітря таке запашне, що насолодою було вдихати його в себе“.

Знов спливали дні й ночі, а навколо нічого не було видно,—самі тільки хвилі та водяний простір. Люди починали нарікати. Але Колумб умів їх заспокоювати, нагадуючи про ту нагороду, що жде їх, якщо вони досягнуть мети. „Зрештою, скарги їм не помагали“, писав він у своєму щоденнику, „бо я виїхав з тим, щоб дістатися Індії, і їхатиму далі, аж поки знайду її“.

11-го жовтня на хвилях побачили стовбур якогось дерева; видно було, що його зрубали люди. Далі припливла галузка з ягодами. Як-же заспокоїлись і зраділи матроси! Як вони напружували очі, вдивляючись у далечінь, бо адмірал обіцяв нагороду тому, хто перший побачить беріг.

Над вечір Колумбові видалось, що він бачить вогняний відблиск, наче вздовж берега хтось іде із смолоскипом, а коли зайшла ніч, один із матросів „Пінті“ почав присягатись, що спереду він

бачить землю. Тому, чекаючи ранку, знято було всі вітрила.

Описуючи цю надзвичайну океанську подорож, звичайно оповідають, що матроси вдалися у розпач, опинившись так далеко від рідного краю, збунтувалися і примусили адмірала дати обіцянку повернутися назад, якщо через три дні не з'явиться земля; але це все дурниці й вигадки. Правда, вони боялися, нарікали, але слухали свого ватажка і покладалися на нього. А Колумб умів поводитися з ними і підтримувати в них довір'я й надію.

Кінець-кінцем, зайнявся великий день, що слава його світитиме крізь усі часи й що його ми урочисто відсвяткували по 400 роках. Коли 12 жовтня 1492 року сонце зайнялося над морем, в проміннях його виринув перед очима іспанців рівний, травною вкритий острів. Колумб назвав його Сан-Сальвадор.

Цей острів, як казала Тосканеллева мапа, мав бути на півночі Японії. Колумбові та товаришам його й на думку не спадало, що величезний невідомий континент та ще до того й Тихий океан, найбільший на світі водяний простір, відділяють їх від Японії. Малий острів належав до Багамської групи і зветься тепер Іотлінгів острів. Разом з казковим берегом, що на ньому ніби-то 500 років перед тим висіли норвежці, цей острів був перший шматочок нового світу, до якого допливли європейці. Офіцери вітали адмірала, матроси впади

йому до ніг і просили прощення за їхні часті нарікання. Потім спустили на море великого човна, куди сів Колумб із кастильським прапором у руках, а за ним брати Пінзони, теж з прапорами, та ще де-хто з матросів.

Так Колумб, сам того не знаючи, ступив на американський ґрунт, уважаючи його за Індію, і урочисто, іменням кастильської корони, заволодів Сан-Сальвадором. На одному з прибережних горбів поставлено було хреста,—ознака того, що тепер острів під християнським володінням. Що собі думали тубільці, побачивши три дивні кораблі та білих людей, що виходили на беріг? Спочатку вони близько не підходили, але перлами й подарунками еспанці здобули їхнє довір'я. Колумб із власного досвіду знав, як на берегах Гвінеї португальці поводитися з неграми. Незабаром дикуни принесли також і свої подарунки. У них не було іншої зброї, крім дерев'яних списів; волосся у них було довге й спадало пасмами, „не кучерявилось, як у негрів“; вони ходили голі, а тіла їхні були розмальовані білою та червоною фарбою. Заліза вони не знали, але в них було золото: ці голі дикуни мали в носі золоті кільця, і коли еспанці на мигах їх розпитували, звідки вони беруть цей дорогоцінний метал, тубільці показували на південний захід. Колумб, розуміється, назвав їх індіанами і сімох узяв із собою на корабель, щоб забрати до Іспанії, де-б вони „вив-

чилися говорити“, та стали за товмачів під час нових подорожів.

Тепер мореплавці попливли до інших островів, але дуже обережно, бо всюди з хвиль виглядали гострі рифи.

За вказівками дикунів на півдні було два великі острови; один з них міг бути тільки Японією. Коли Колумб, причаливши до берегів острова Куби, прочув там про великого князя, що звався Камі, він був певен, що це монгольський великий хан і вже ані трохи не вагався в переконанні, що доплив до берегів східньої Азії. Отже, він послав з двома дикунами товмача-єврея, щоб відшукати великого хана. Чотири дні їх не було; вони його пильно шукали по всій країні, по хижках тубільців, що так скидалися на шатра. Але, розуміється, на Кубі й духу не було монгольського хана. Чужий край нагадував Сіцилію і видавався справжнім раєм. Овочі й квіти струмили п'янючі пахощі, а з пальм, що, як струसेве пір'я, гойдалися під легким подувом морського вітру, долітали чудові пташині співи. Еспанці були дуже здивовані, побачивши, що тубільці палять скручені листки, що їх вони називали *tabacos*. Вони й не мріяли, яким джерелом багатства стануть колись ці листки, скручені в формі цигар.

Пінзоніві, командирові „Пінти“, знайдення дивного краю цілком закрутило голову; він утік із своїм кораблем, щоб самому шукати золотої країни.

Колумб поплив до великого острова Гаїті й іменем Кастілії, звичайно, заволодів ним.

Звідусіль виходили до нього здивовані тубільці з ознаками покори; вони думали, що чужинці не що інше, як посланці з царства богів.

Коло північного берега Гаїті Колумбові як раз на свят-вечір трапилась велика невдача. Недосвідчений стерник, розігнавши „Санту Марію“, посадив її на мілину, вона потрощилася, а люди мусіли рятуватися на „Ніну“. Добродушні тубільці охоче помагали переносити речі, й ні одної дрібниці не було вкрадено.

Але „Ніна“ була надто мала, щоб умістити всіх людей. Як-же тепер повернутися до Іспанії? І на це Колумб дав собі раду. Він постановив закласти тут оселі й залишити 40 душ людей, щоб вони шукали золота. Коли він знов повернеться з Іспанії, цього металу буде, мабуть, уже з бочку назбирано, а тоді можна й Єрусалим легко здобути.

Матроси згоджувалися залишитися, бо, на їхню думку, тубільці були довірливі, а клімат гарний. Що-ж їх чекало на „Ніні“, як не собаче життя та перспектива потонути разом з нужденним маленьким корабликом.

Так і зробили. З рештків „Санта Марії“ збудовано було блокгавза, забезпечено його харчами, обмуровано та обкопано рівчаками.

Ватажок тубільців дістав, як почесний подару-

нок—сорочку й пару рукавичок, а Колумб з „Ніною“ знявся з якоря й поплив додому.

Ще не встиг він далеко відпливсти, як натрапив на „Пінту“, що пристала до „Ніни“.

Колумб простив свавільного Пінзона, і вони разом попливли через Атлантичний океан, але на цей раз уже на схід.

ЯК ВІДДЯЧИЛА РІДНА КРАЇНА.

Подорож назад була небезпечніша. 12-го березня 1493 р. знялася велика буря. Хвилі на всі боки кидали кораблі, і вони, кінець-кінцем, погубили одне одного. „Ніну“ так дуже хитало, що матроси вже готувалися до смерти. Колумб і сам уже не сподівався принести до Європи звістку про свій знахід. Щоб вона не загинула разом із ним у хвилях, він записав усе на пергаменті і, покривши його воском, поклав у бочку; бочку віддано було на волю збунтованого моря.

За якийсь час вітер ущух, море знов притихло, і через кілька день „Ніна“ щасливо допливла до одного з Азорських островів, що лежав найдалі на південь. Звідци без ніяких перешкод вони доїхали до гирла Тахо й до Лісабону.

15-го березня портове місто Палос загуло від буйних вигуків нестримної радості; мешканці густими лавами повалили на надбережжя, дзвонили

в усі дзвони: до гавани тільки що в'їхала „Ніна“, найславніший з усіх кораблів на світі, а на ній Колумб. Увечері того самого дня приїхала й „Пінта“ на повних парусах, але її зовсім инакше вітали. Всі вже знали, що Пінзон, певний того, що Колумб загинув на морі під ту бурю, хотів собі приписати всю славу знайдення Америки; ніхто ним не цікавився, і через кілька днів він помер, певно, з прикрости та злоти.

У Севільї Колумба запросили до еспанського короля Фердінанда та королеви Ізабелли, що перебували на той час у Барселоні. Його подорож по Іспанії була, як тріумфальний похід. Кожне місто влаштовувало йому урочисту зустріч. З блискучим почетом вели його по вулицях, а попереду йшло шість мідяного кольору „індіан“ з різнобарвними, на чолі стрічкою пов'язаними, перами. І ім'я Христового Колумба обійшло всі країни: адже він подарував Іспанії нові землі та знайшов зручний морський шлях до далекої Індії, і то саме тоді, коли португальці пильно шукали такого шляху навколо берегів Африки.

В Барселоні урочисто стверджено було за ним усі його титули. Тепер він стояв на шпилі людської слави.

Але надто швидко почалися невдачі.

За другої своєї подорожі, коли Колумб командував уже 17-ма кораблями, він знайшов північні Антільські острови аж до Порторіко і стикнувся з

людожерами. На Кубі він думав, що вже справді ступив на азійський континент, і був певен, що звідци можна пішки дістатися до Еспанії, якщо йти слідами Марка Поло. Своє селище у Гаїті він знайшов зруйнованим; тубільці позабивали тих 40 матросів, що залишилися були там. До того, по-між його людьми панувало незадоволення та ще й тубільці тепер почали чинити великий опір чужинцям, що вдерлися до них. Крім того, вороги Колумбові, що заздрили на його славу, виростали, як гриби після дощу, а на батьківщині наклепи скупчувались проти нього, як темні хмари.

Коли він після цієї другої подорожи вернувся до Еспанії, його вже не вітали радісно. У Португалії виріс тим часом небезпечний для нього змагач. Васко-де-Гама 1497 р. знайшов справжній морський шлях до справжньої Індії, об'їхавши південну Африку. Цього успіху вистачило, щоб на ті часи цілком затьмарити Колумбові героїчні вчинки. В Індії знайдено було незмірні багатства, а на нещасні, мовляв, Колумбові острови витрачено тільки гроші, кораблі та людську кров. Залізною силою волі переборов Колумб усі перепони, що ставали перед ним, і втретє поїхав до своєї гаданої Індії. На цей раз він тримав курс більше на південь і знайшов острів Трінідад. Тут він довідався, що вода по-між островом та берегом Венецуели прісна, і зробив звідци правильний висновок, що там, мабуть, велика річка вли-

вається в море. Це була ріка Оріноко на півночі південної Америки.

На Гаїті знову вибухло повстання, і Колумбові вороги послали на нього скарги додому. Еспанія вислала королівського уповноваженого, щоб дослідити справу, а той поспішив закувати адмірала в кайдани й надіслати до Еспанії. Капітанові того корабля, що одвозив його, таке поводження з Колумбом видавалося надто жорстоким, і він хотів зняти на час подорожи кайдани із славетного знахідця, але Колумб цього не дозволив; він хотів залишитися закутим і зберігти свої кайдани аж до самої смерти „на спогад про нагороду, що дісталася йому за його заслуги“.

І ось тепер колишній тріумфатор ішов у залізних кайданах вулицями міста Кадіза. Але таке видовище викликало народнє незадоволення, і при дворі його зустріли до певної міри приязно. Йому навіть пощастило здобути кошти на четверту подорож, і він за дев'ятнадцять день переїхав через океан. Новий губернатор островів, що їх був знайшов Колумб, заборонив йому висісти, і Колумб поїхав на захід, досяг надбережжя теперішньої провінції Гондурас і поїхав на південь вздовж надбережжя Нікарагуа, цілком певний того, що це Малака, і що далі на південь він знайде переїзд до справжньої Індії. Але замість їхати далі, він повернувся до Куби. Буря закинула його до Ямайки, і тут він у крайній біді мусів пустити

кораблі на беріг. Один з його вірних моряків поїхав човном через відкрите море до Гаїті, щоб здобути там допомогу. Їхати йому довелось аж чотири дні.

Тим часом мореплавці, переживши аварію, почували себе погано. Тубільці не тільки відмовлялися чимсь допомагати, а ще й загрожували, і Колумб мусів узятися на хитрощі. Тоді саме мало бути затемнення місяця. Він оголосив тубільцям, що позбавить їх місячного світла, якщо вони не допоможуть йому та його людям. Слова його почали здійснюватися: земна тінь почала насуватись на місячний диск. Це нагнало на дикунів великого жаху. Тоді тубільці впали до ніг могутньому ворожбитові й обіцяли зробити все, чого йому тільки забажається. Спочатку Колумб удавав, що хоче собі цю справу ще обмркувати, але потім їхні благання ніби-то зворушили його, і він обіцяв їм залишити місяця. І справді: земна тінь почала поволі зсуватися, і з-під неї знов виступив місяць, ясний та блискучий, як срібне коло.

Нарешті одержав він з Еспанії допомогу, і 1504 р. повернувся додому. Та ніхто вже не цікавився ним. Всі його маєтності було реквізовано, а титулів не повернено, навіть товаришам його відмовлено було виплатити належну платню. Колишні приятелі вже не пізнавали його.

В Севільї подагра й скорботи прикували його до ліжка; самотній, знесилений турботами й роз-

чаруванням, він 1506 року помер у Валадоліді. Ніхто не звернув уваги на його смерть. Ні одна хроніка тих часів жадним словом не обмовилась про смерть великого знахідця. Тихесенько його поховали у Валадоліді; потім тіло його перенесено було до якогось севільського монастиря.

Минуло піввіку людського життя, і його тіло кораблем перевезли до Сан-Домінго на о. Гаїті. Там Колумбове тіло мирно спочивало 250 років, аж поки його поховано було у гаванському соборі на о. Кубі. Коли Куба відійшла до Сполучених Штатів, еспанці 1899 р. перевезли на батьківщину останки великого знахідця. У Севільському соборі на Колумбовім останнім місці спочинку поставлено розкішного пам'ятника.

Колумб був людина висока на зріст, міцної будови, з орлім носом, з ластовинням на обличчі, блакитними очима та рудим волоссям, що рано посивіло від постійних думок та великих скорбот.

Протягом 400 років прихильники та вороги до найменших подробиць аналізували його життя та вдачу. Де-хто вважав його за пророка, де-хто за авантюриста, що вкрав Тосканеллевого плана, щоб самому здобути владу, славу й багатства. Але під час чотирьохсотрічних роковин знайдення Америки Колумбові віддано було належне; весь світ святкував ці роковини, і Колумб мав на це право. Він знайшов нові країни для ще ненароджених поколінь, він розсунув обрій землі, збага-

тивши її на величезні простори, і скерував своїм знаходом світову історію на нові шляхи.

Але-ж звідки взялася назва „Америка“, що тепер нам нічого не говорить про великого знахідця? Вже за два роки до Колумбової смерти флорентієць Америго Веспуччі, що чотири рази переїхав через океан, висловив гадку, що тут справа йде не про Азію, а про якийсь новий світ, що нічого спільного не має із старим. Потім якийсь німецький учитель, написавши підручника географії, зробив у передмові таку пропозицію: „Четверту частину світу знайшов Америго Веспуччі, а через те чому-б нам її не назвати іменням знахідця Америго або Америка“. На цю пропозицію всюди відгукнулися. Надто пізно схаменулися, що справедливіше було-б назвати „Колумбія“.

Тепер знаходи йшли одне по одному, і береги Америки набували своїх, тепер нам так добре знайомих, обрисів. Тільки ще на одній із найславетніших подорожів, відомих світовій історії, я хочу на хвилинку спинитись.

1519 р. португалець Магелан поїхав з п'ятьма кораблями на південь вздовж східніх берегів південної Америки і знайшов морську протоку, що дістала від його імени свою назву. Але ще більшу вагу мало те, що через цю протоку він знайшов переїзд до бажаної Індії. Він переїхав через море, що йому, здавалось, і краю не було, але погода стояла сприятлива, і кораблям не за-

грозували ніякі бурі. Тому він назвав це море „Тихим океаном“. Після чотирьохмісячної морської подорожі, під яку люди багато натерпілися від голоду й хороб, три кораблі кінець-кінцем доїхало до Філіпінських островів. Тут Магелан висів із невеличкою жменькою людей, але 27 квітня 1521 на нього напали тубільці й забили. Тільки один із кораблів, „Вікторія“, вернувся додому; це був перший корабель, що об'їхав круг світу.

Протягом найближчих століть білі стали міцною погою на новий континент. Індіян було загнано у лісові нетрі, а в північній Америці вони мало не всі повимирали. Під французькою, а потім під англійською владою досягли нечуваного розвитку і зробилися наймогутнішими та найбагатшими як раз ті частини північної Америки, що ними еспанці погордували, бо через свою жадобу вони тільки й думали, що про золото та скарби островів і надбережжів, що їх ще й досі звуть Вестіндія.

— — —

ФЕРДІНАНД КОРТЕЦ.

З того часу як Колумб своїми знаходами подарував людям новий світ із безмежними, непролазними нетрями, незнаними народами і багатствами, що їх не так бачили, як сподівалися і мріяли про них,—з того часу фантазія європейських дослідників, мов той незагнузданий кінь,

поривалася за Атлантичний океан, що тепер уже не був такий страшний, бо знайдено було йому край. Вже 1495 року еспанський уряд, за порадою різних намовників, що заздрили Колумбові, дав волю кожному підданому їхати на далекий захід, щоб, ідучи слідами великого дослідника, здобувати для еспанської корони нові, невідомі країни. Це гасло зібрало під еспанським прапором усіх авантюристів старого світу. Незчисленні кораблі, повні шукачів пригод, причалювали до таємничих берегів, що про них ще й не знали, чи вони оточують острови, чи новий континент. Де висідали еспанці, там піднімали андалузького прапора, будували олтаря із звичайного каменю, ставили хреста або ікону. Патер, що їхав з метою повернути на „справжній шлях“ усі невідомі поганські народи, читав урочисту месу; на найближчих деревах вирізувалося імена еспанського короля й королеви, і ватажок пив воду з найближчої річки. Таким способом надбережжя і вся країна, що лежала за ним, переходили у власність еспанської корони. Урядові надсилалося докладне повідомлення разом з першими коштовностями, здобутими чесними і нечесними способами. Отак Іспанія багатіла на силу неведомих та неоглядних країн, що лежали десь по той бік великого водяного простору.

Спочатку довірливі тубільці не чинили чужинцям ніяких перешкод і за склянні черепки, бляша-

ні коробки та різний непотріб охоче давали провізію—курей та маїс. Але цим мало задовольнялися конквістадори (так звалися ватажки еспанських експедицій). Всі вони мріяли про золоту країну, де, як у казці, від гірських скель можна буде відбивати величезні брили дорогого металу і де самоцвіти, мов просте каміння, купами валятимуться, так що тільки нагинайся та збирай. Замість того вони знаходили здебільшого негостинні піскуваті надбережжя, а якщо у мешканців траплялася золота оздоба, і їх питали, звідки вона, тубільці показували все далі й далі у глиб країни. Нездоровий клімат, злидні та хороби нищили багато осель, закладених по різних місцях, а пожадливість та жорстокість білих робили з тубільців лютих і небезпечних ворогів. До того прилучалася незмірна заздрість між завойовниками, що рили один на одного яму. З Еспанії цю ворожнечу підтримувала недоладня політика сприяння тому чи іншому фаворитові. Кожен сам для себе хотів здобути золоту країну „Ельдорадо“.

Все нові та нові лави сміливих та відважних завойовників невпинно заливали ці нові еспанські колонії. Ще 1508 р. виявилось, що Куба, яку в'дкрив Колумб, є острів: це довів Себастьян Окампіо, об'їхавши навколо нього. Року 1511 Дієго Веласкез здобув цей найвизначніший острів із групи великих Антільських островів і став за першого намісника на ньому. Звідти до американ-

ського континенту лишалося зробити тільки невеличкий крок; тільки морська протока на 220 кілометрів завширки ділила Кубу й півострів Юкатан, що зробився мостом, яким еспанці пройшли до середини центральної Америки.

Один із конквістадорів, Хуан де Гріхальва, заволодів частиною цього краю і дійшов аж до Мексики, де він у тамошнього казика¹⁾ вимінював ножі та ножиці на золото й перли. Тут він жахнувся, побачивши, що, поруч із високою культурою, у тих індіанських племен ще живуть звичаї приносити найогидніші людські жертви, і навіть не перевелось ще людожерство.

Отже жадану золоту країну начеб-то було знайдено, і з великими скарбами Гріхальва вернувся до Веласкеза, намісника Куби. Той як-найшвидче написав листа про казковий культурний нарід на заході й зараз-же постановив використати для себе цей новий знахід. Швиденько було озброєно флоту, і на чолі її Веласкез поставив свого секретаря й улюбленця Фердинанда Кортеса.

Цей вибір, правда, мало спричинився до збільшення слави Веласкезової, але він відіграв величезну роль в історії знайдення нового світу. Кортес був найщасливіший з усіх конквістадорів, і коли він себе називав „Олександром нового світу“, це не були порожні слова. З невтомною ви-

¹⁾ Військовий начальник у індіан.

тривалістю і героїською відвагою прямував він до своєї мети. Він не тільки завойовував, а робив першу спробу колонізувати здобуті країни і наближити тубільців до європейської культури, силуючись разом із тим по змозі зберегти стару культуру мексиканців.

Кортец народився 1485 року в Меделіні, в еспанській провінції Естремадурі; два роки вивчав він науки в саламанському університеті і, здається, ще за молодих років уздовж і впоперек об'їхав свою батьківщину. Це видно з того, що в пізніших повідомленнях про свої мексиканські завоювання він, щоб зробити більш зрозумілими нечувані новини, порівнює їх із природою та умовами Іспанії, а це свідчить про те, що він її добре знав. Колумбові знайдення ще з юнацтва захопили його палку фантазію. Привабливість чудесного краю, що по той бік океану, і лицарські пригоди—обіцяли золоті гори й потягли його до себе. Маючи тільки 19 років, пристав він до флотилії, що відпливала до Іспаньоли (Гаїті). Цей юнак так визначався своєю відвагою та витривалістю, що намісник Санто Домінго взяв його до себе на службу. Через сім років він брав участь у завоюванні Куби і тим здобув собі маєтність у новому світі. Намісник Веласкез наблизив до себе спритного юнака, що визначався своєю вродою, зробив його своїм секретарем, потім алкальдом¹⁾

¹⁾ Суддею.

міста Сантіяго на Кубі і нарешті призначив його на адмірала тих 11 кораблів, що їх він задумав послати до таємничої та привабливої Мексики.

В Кортєці об'єдналися найкращі риси еспанської вдачі: пристрасна національна гордість, безстрашна хоробрість, справедливість і лицарство. До того він визначався великим гонором. З запалом узявся він улаштувати експедицію, взявши на себе чималу частину витрат. Але ще не встиг він покинути Сантіяго, як намісник занепокоївся, що Кортєц, стоячи на чолі такої великої військової сили, може схоче визволитися з-під його опіки і розпочати подорож на власний ризик. Через те він наказав адміралові чекати його приїзду.

Та Кортєц догадувався, чим це пахне. Він добре знав, що багато його хоробрих товаришів через задрощі якого-небудь начальника позбулися слави й наслідків своїх завоювань. Йому не хотілося, щоб з ним таке було, як із Колумбом. Він не хотів важити своїм добром і життям ради намісника, тепер недовірливого, а потім і невдячного, а тому він наважився на сміливий крок: одержавши Веласкєзового наказу, він із своєю флотою негайно поїхав із Сантіяго до Тринідаду, спокійно закінчив тут підготовку до експедиції, зробив запаси провізії і 18 лютого 1514 р. вирушив у море.

Флота з 400 еспанських вояків, 200 індієць, 16 вершників та з 14 гарматами попливла вздовж берегів Юкатана. Поблизу Чіягуїцтлі Кортєц звич-

ним способом заволодів новою країною, заснував колонію Вілла Ріка де Вера Круз і на чолі її поставив еспанських урядовців. Нові посади він розподілив між своїми людьми, а вони вже, суворо дотримуючись усіх формальностей, обрали його на генерального капітана і головного суддю еспанської корони. Так він здобув собі звання, що дозволяло йому в своїй маленькій армії мати потрібний авторитет і, після мирних переговорів, перетягати на свій бік різні карні експедиції, що їх посилав на нього намісник.

Так із жменькою людей розпочав він похід у якесь невідоме, могутнє царство.

КОРТЕЦ ПО ДОРОЗІ ДО МЕКСИКИ.

Про країну, куди їхав Кортес, він тільки те й знав, що в глибині, на віддаленні ста годин переходу, лежить могутнє індійське царство, і що в центрі його, на неприступному озері, підноситься до небес велике золоте місто з тисячами башт. Хижий цар Монтезума панує над цим царством і оберігає золоте місто. Індіяни, що жили поблизу моря, без кінця оповідали Кортесеві про могутність царя ацтеків. Всі околиці країни платять йому данину золотом і юнаками, а їх ацтеки сотнями приносили в жертву своїм ідолам. На сотні миль навколо населення стогнало під цим крива-

вим ярмом; це була надзвичайно щаслива обставина для розумного й відважного еспанця, що його вже в Семпоалі, першому приморському великому індіанському місті, зустрічали дуже радо, як довгожданного визволителя з-під кривавого ярма ацтеків.

Кортец був обачний і недовірливий, проте радо приймав щирі приязні індіанців. По той бік моря, оповідав Кортец червоношкірим, панує цар ще могутніший за Монтезума, добрий і лагідний, а він, Кортец, з'явився сюди, щоб намовити індіанців скоритися цьому великому владареві. Цей володар, що живе по той бік моря, не вимагає кривавих людських жертв, а тільки золота.

Кортец був такий обачний і лагідний, що силою не вимагав у тубільців золотої данини; серед людей своїх він підтримував сувору дисципліну і не допускав проти індіанців ніяких суворих і гвалтовних учинків. Так на початку своєї експедиції він жив у згоді з тубільцями. Вони звикли вже платити данину, а тому добровільно приносили свої скарби посланцеві казкового владаря, що жив по той бік моря.

Не встиг Кортец вийти з Семпоали, як до нього з'явилися посланці царя ацтеків. Через своїх шпиків Монтезума швидко довідався про дивного білого чужинця, що виставляв себе за посланця наймогутнішого царя. Він дуже просив, щоб не заходили до його країни і до його міста, бо він і на-

рід його бідні й не можуть як слід привітати еспанців. Проте подарунки, що він надсилав, перечешили цим запевненням. Кортец і люди його дуже здивувалися.

Серед подарунків Монтезуминих був диск, що являв собою сонце, завбільшки з колесо, з чистого золота, чудової роботи, ціною коло 20.000 золотих піястрів¹⁾. Далі посланці Монтезумині принесли ще одного диска з масивного срібла, ще більшого за перший. Він являв собою місяць, оточений промінням, і на йому були штучно вирізьблені дивні фігури. Третій подарунок—то був золотий шолом, повний золотого піску, що його здобувають у копальнях, ціною коло 3000 піястрів; цей подарунок був для еспанців найцінніший, бо свідчив про те, що країна багата на золоті копальні. Крім того було ще 20 золотих качок; далі постаті собак, тигрів, левів і мавп, а також 10 золотих ланцюгів на шию, віял у срібній та золотій оправі, пучки чудових зелених пер та ще 30 пакунків гаптованої кольоровими перами бавовняної матерії.

Ніщо не могло більше збудити цікавість і пожадливість чужинців, як ці коштовні дарунки, і Кортец відповів посланцям рішуче: він, мовляв, має від свого владаря в далекій Еспанії доручен-

¹⁾ Піястр—еспанська й мексиканська монета цінністю коло 2 крб.

ня — зробити короля ацтеків його васалом, для цього йому треба побачитись з королем ацтеків, отже він неодмінно мусить прибути до Мексики. Цієї відповіді він не змінив, не вважаючи на благання й загрози посланців.

Ще з Семпоали Кортес повідомив короля Еспанії, Карла V, про всі свої пригоди і, як найкращий доказ, послав більшу частину здобутих коштовностей. Своїх відносин до Веласкеза він торкався дуже дипломатично і просив визнати його самого за намісника і верховного суддю нових країн, що мають йому скоритися.

Своїми коштовностями навантажив він найкращого корабля, що щасливо, хоча і дуже пізно, прибув до Еспанії. Інші кораблі він пустив на беріг, щоб перетяти шлях назад боягузам та прибічникам намісника Куби, що почали вже бунтувати людей проти свого проводиря. Тільки після цього він розпочав свій справжній похід через індіанське царство, простуючи до мексиканської столиці.

У Вера Крузі він залишив 150 душ, що мали збудувати фортецю, а їхнього командира він поставив за управителя над індіанами в Семпоалі. Він примушував разом з тим іти на Мексику найповажніших громадян кожного індіанського міста з численним військом. Так семпоальці зробилися його спільниками. Маршевим строем це військо, що складалося з 350 еспанців і багатьох тисяч

індіян, пройшло через провінцію Семпоалу, через гірський кряж, перейшло на взгір'я Анагуак і крізь пустелю попрямувало до міста Тлатланквітепек. Тут еспанці уперше побачили гарні будинки з тесаного каменю і багато де-чого іншого, що свідчило про високо розвинену чужу культуру.

Спитавши у казика в Тлатланквітепеку, чи підлягає він Монтезумі, Кортес почув здивовану відповідь: „Чи-ж є хто-небудь, хто не був-би Монтезуминим васалом?“

Ця відповідь не збентежила Кортеса, і він почав з'ясовувати ватажкові, що Монтезума не є володар усього світу, а що існує ще багато інших могутніших володарів; всі вони васали короля Еспанії і мають це за велику шану; Монтезума теж з усім своїм народом мусить стати васалом цього наймогутнішого володаря; найкраще, що може зробити Тлатланквітепецький казик, це негайно стати до послуг еспанського короля. На доказ вірності королю еспанському Кортес вимагав данину золотом, обіцяючи за це пошану і милість; якщо казик не скориться, його буде покарано.

Хитрий ватажок тільки з Монтезуминою наказу згоджувався видати свої скарби, і Кортес цим задовольнився, щоб не наживати собі ворогів. Інших посланців від сусідніх індіанських царків він теж зустрівачав приязно, хоч вони приносили

небагаті дарунки. Йому треба було розпитати про Монтезуму та їхнє відношення до цього тирана. Він не припиняв свого походу на Мексику, хоч його приятелі з Семпоали уперто радили відмовитись од цього. Під великим містом Тласкалою індіани уперше поставилися до його вороже. Після тяжких боїв з надзвичайно войовничими тубільцями Кортес мусів укріпитися на горбі в якомусь поганському храмі. Звідци він робив вилазки, нападаючи на невпорядковані ворожі юрби і руйнуючи їхні села, щоб дати їм відчутти свою перевагу. Увечері він завжди вертався до своєї фортеці. У цих боях нечисленні вершники, що їх мав при собі Кортес, чинили великий переполох, бо коні індіанам були вдивовижу; коли розкішно озброєні бойові коні влітали в густі лави індіанських войовників, вони нагнали панічний жах.

Крім того, тверді бавовняні панцирі заважали їм утікати. Червоношкірі швидко побачили, що хоч їх і багато, проте вони не подолають невеличкого загону Кортесового. Вони взялися на хитрощі. Ватажки червоношкірих прийшли до Кортеса і, каючись, просили прощення і визнавали себе за васалів наймогутнішого володаря, що про нього він розповідав їм. Приносячи харчі та ведучи переговори з еспанцями, вони оглядали фортецю в середині, щоб зорієнтуватися під час нічного нападу.

Але Кортес примусив одного полоненого розповісти йому про цей план, і через те був насторожі. Коли й ці хитрощі індіанам не допомогли, зверхній ватажок із 50 найповажнішими казиками Тласкали запропонував помиритися. Кортес охоче погодився, бо людей його вже обійняв страх. Вони боялися, що довго їм не встояти проти численної переваги хоробрих тубільців, і Кортесеві ледве пощастило стримати їх од бунту. Якийсь час Кортес вичікував, а потім здався на настирливі запросини ватажків і вступив до провінції Тласкали, цеб-то хлібної країни, і до розкішної столиці, що мала ту саму назву. Як-же здивувались еспанці, побачивши пишні будівлі, великий ринок, де, як у себе на батьківщині, геть усе можна було купити. Були там навіть громадські парні й цирульні, де можна помити голову.

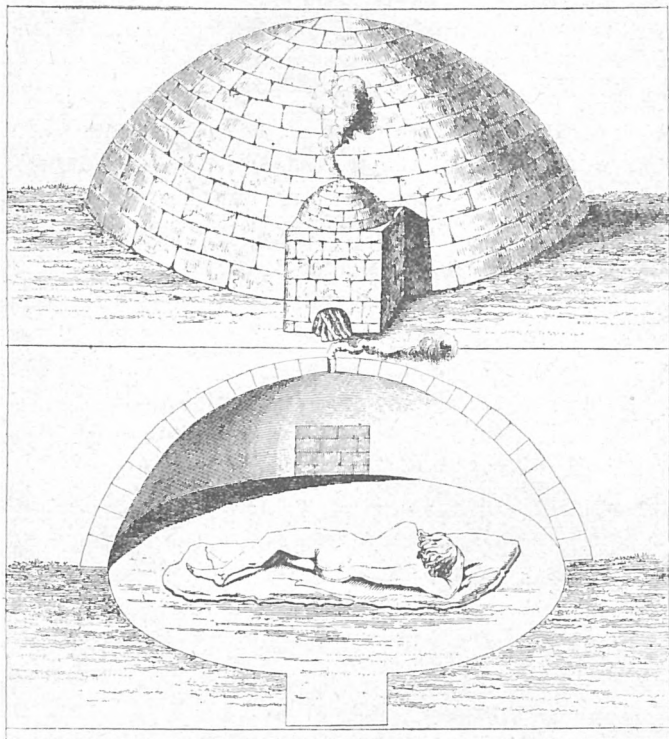
Порядок керування містом і провінцією нагадував республіку. Мешканці виявили себе ще вірнішими і надійнішими, бо Кортес переконав їх, що навіть могутнього Монтезума він зробить васалом свого короля. Самі вони гордували ацтеками і ненавиділи їх та їхніх ідолів, бо цим ідолам у жертву було принесено на криваві вівтарі силу захоплених підступом, або взятих у полон на війні юнаків: хоробрі й спритні у військових справах—вони досі чинили опір Монтезуминій тиранії і воліли зовсім одмовитись від соли... ніж

мати діло з мексиканцями, що володіли великими соляними лагунами.

Монтезума, довідавшись про поразку тласкальців, що до цього часу вміли стояти проти чужинців, послав до Кортца ще більше посланців і з ними багато золота і бавовняної тканини і ще настирливіше просив обминати його країну. За це він згоджувався добровільно платити данину. Але Кортц не змінив свого наміру. Після цього він одержав від Монтезуми записки до першого ацтецького міста Чолули. Не зважаючи на попередження тласкальців, він прийняв записки і приїхав до цього розкішного міста з численними баштами. Він поспішив укріпитися у тому великому будинкові, що дано було до його розпорядження, бо швидко помітив, що Монтезума поставив тут пастку, щоб спіймати його. Через індіянку-вихристку, що була за товмача, довідався він про Монтезумині підступницькі плани і попередив його. Запросивши до себе в гості начальників міста і ватажків військових частин, розташованих по околицях, він, не довго думаючи, захопив їх у полон. Ацтецькі вояки, позбавлені своїх ватажків, скорилися йому з тим більшою охотою, що Кортц подав їм надію, що знищить тиранію ацтецького царя.

Коли вже ні благання, ні погрози, ні сила й хитрощі, ні нові подарунки не могли спинити настирливого чужинця, Монтезума, нарешті, здався

і звелів переказати Кортесові, щоб той прийшов
„у добрий час“.

Мексиканські парні.

Блискуче посольство з Мексики повело Кортеца з його невеличким загonom еспанців, підсиленим великими юрбами його індіанських прихильни-

ників, долиною по-між двох височених вулканів— Попокатептл та Іцтасігуатл. Перевівши через кордон, ацтеки розмістили Кортецеве військо в просторих помешканнях, що цілком забезпечені були їжею та паливом, бо тут, поблизу високих гір, було дуже холодно. Потім через Куїтлагуак та Іцтапалапу, місто висячих садів то запашних квіток, вони вирушили далі вздовж мексиканської лагуни. Еспанці вже бачили перед собою мету своїх прагнень, величезне місто з безліччю башт, що гордовито височіло над водою.

Найповажніші казики привітали могутнього чужинця золотими дарунками; населення в коштовних убраннях стояло лавами й здивовано, чи то недовірливо, чи то по-дитячому цікаво, роздивлялося на незнайомі білі обличчя. Найбільшу увагу притягли коні з блискучою збруєю та вершники в панцирях. Врешті дорога повела через широку греблю і, перейшовши кілька мостів, Кортец уступив до казкової столиці ацтеків. З своїми трьома сотнями еспанців зайшов він далеко у глиб чужої країни й опинився серед войовничого народу, не маючи іншого захисту, крім своєї непохитної волі, сміливого серця та доброго меча. Його поява, що скидалася на диво, і те, що якийсь ще могутніший володар по той бік моря послав з таємничою метою чужинця до всевладного Монтезума — в очах тубільців оточувало жменьку еспанців якимись чарами. І це „диво“ було для них найкра-

щим захистом проти індіанських орд, що числом тисячу разів їх переважали.

АЦТЕЦЬКИЙ ЦАР.

8-го листопаду 1519 року еспанці вступили до Мексики. Але чи в „добрий час“, як цього доброзичливо бажав ацтецький цар, — це було невідомо, і дуже турбувало Монтезуму і Кортеса.

Головна гребля, що вела до міста, мала 8 кроків завширшки, але надто вузька була для тих людських натовпів, що йшли за чужинцями, вітаючи їх. Всі башти й жертвні храми захрясли глядачами, а все озеро вкрилось човнами, куди поналазило багато зацікавлених.

„І не диво“, пише Берналь Діац, супутник Кортесів, що добре володів пером; „тут-же ніколи не бачили коней та таких людей, як ми. Раз-у-раз нам доводилось переходити через мости, і велике місто Мексика вставало перед нами в усій своїй красі. А нас, що проходили крізь незліченні людські натовпи, була тільки жменька, 350 душ; нам ще вчувалися попередження мешканців Тласкали та інших міст, що радили нам бути обережними. Наше становище викликало запитання, чи були колись на світі люди, що йшли на таке сміливе діло?“

З блискучим почетом з 200 найшановніших ка-

зиків Монтезума на головній вулиці міста вийшов назустріч гостеві і незабаром обоє вони стали віч-на-віч. Під наметом, багато оздобленим зеленими перами, золотом, сріблом і самоцвітами, найповажніші особи несли Монтезуму на золотосяйному кріслі. Коли Кортес наблизився, цар підвівся і по простелених покривалах пішов назустріч йому.

„Вельможі царського почету“, писав Кортес до короля Карла V, „всі ходили босі, а взагалі всі були одягнені однаково, за звичаєм при дворі Монтезуми. Вони стояли двома лавами праворуч і ліворуч вулиці. Вулиця була дуже широка, гарна й рівна, так що з одного кінця можна було бачити другий кінець її, і хвилин на сорок ходи завдовжки. З обох боків стояли гарні й великі будинки.“

Монтезума йшов серединою вулиці з двома тільки супутниками, один праворуч, другий ліворуч; кожний підтримував його рукою. Всі троє були однаково розкішно й мальовничо зодягнені, тільки на Монтезумі були оздоблені самоцвітами полуботки з золотими підшвами. Ад'ютанти ходили босі, як і всі інші. На голові Монтезумі хитався пучок зелених пер, бо зелений колір був кольором царя Монтезуми. Ніхто з натовпу не смів на нього зводити очі, кожний покірливо спускав їх додолу.

Побачивши царя, Кортес зійшов із коня, пішов назустріч і надів йому на шию намисто з перлів

Зустріч Монтезуми й Кортеца.

і скляних діамантів. А коли він хотів обняти Монтезума, супутники цареві запротестували, бо особу царя вважалося за священну. Потім індіанський володар виконав звичайну церемонію привітання: він і супутники його рукою торкнулися землі і поцілували її. Після того, як Монтезума обмінявся з Кортцом кількома словами, інші ватажки, що стояли двома лавами, один по одному підійшли до Кортца, щоб теж привітати його за звичаєм країни. Потім весь похід рушив далі до міста. Монтезума наказав своєму братові залишитися коло Кортца і вести його під руку. Сам він з іншим супутником йшов на кілька кроків спереду. Незабаром з'явився слуга з кошиком, звідки Монтезума вийняв двоє намист й надів їх Кортцові на шию. Ці намиста зроблено було з червоних мушлів, що у мексиканців вважались за дуже цінні. На кожному намисті висіло вісім золотих омарів чудової роботи, кожний коло 15 сантиметрів завбільшки.

Потім похід пішов далі, аж поки дійшов до великого чудового палацу, де колись була резиденція Монтезуминого батька. Тепер у ньому мали розмістити гостей. Кімнати було прикрашено різнокольоровими бавовняними щитами, а підлогу вкрито матами. Монтезума взяв свого гостя за руку, повівши до великої залі, і запросив сісти на підвищення, що розкішно було прикрашено для самого царя; попросивши його тут за-

чекати, Монтезума вийшов. Незабаром він вернувся з силою золотих і срібних дарунків,—з коштовними пучками пер, 6000 шматків бавовняної тканини, що розкішно й штучно була гаптована, і з величезними запасами харчів.

Все це він подарував Кортесові й попросив свого гостя бути хазяїном над ним і його країною, бо тепер він був уже певен того, що Кортес і є той бог Світла, що його майбутній прихід віщували їхні численні пророки. Цей бог Світла був жрець толтеків, що їх колись погнобили ацтеки. Той жрець повставав проти людських жертв у ацтеків; через те його вигнано було з країни.

За давнім переказом він на чудесному кораблі, виготовленому із зміїної шкіри, поїхав морем на схід, але урочисто обіцяв вернутися колись, щоб знову заволодіти своїм царством. Віра в повернення цього визволителя була дуже поширена серед простого народу, і всі ознаки говорили за те, що Кортес — це й єсть той визволитель. Того бога Світла уявляли собі так само білолицим, так само високим на зріст і з кучерявою бородою.

Тоді Монтезумі було коло 40 років. Він був стрункий, мав ставну постать. Обличчя його було більше, ніж у інших індіців, волосся коротко обстрижене і тільки на вуха воно спадало густими кучерями. Довгасте обличчя обрамляла рідка чорна борідка. Вдача його була весела й лагідна,

а в чорних очах, оповідає генерал Діяц, „світилися то любов, то повага, залежно від моменту“.

Будинок, що його віддано було Кортецові, скидався на фортецю: мав кілька башт і був оточений товстим муром. Кортец порозставляв вартових і звелів поставити коло входів гармати. Другого ранку він з чотирма капітанами пішов у гості до Монтезума.

Царський палац був весь збудований з тесаного каменю, а стіни покоїв викладено було плитами з мрамору, аспісу та порфіру. Ці плити так гарно було одшліховано, що в них усе відбивалося, як у дзеркалі. Коштовні тканини та килими з пір'я, вишиті квітками й птахами, робили ці покої затишними, а на дворі шуміли водограї. Монтезума мав чимало таких палаців з висячими садами над озером і каналами.

Одного з цих палаців повернено було під багатий зоологічний сад, де численна челядь розводила і доглядала найрізноманітніших рідкосних та дивовижних звірів. З другого зроблено було музей, яким навряд чи міг-би похвалитися якийсь інший тиран старого світу: тут, немов тих диких звірів, по дворах та клітках держали різних потворних людей, велетенів та карликів, горбанів та інших нещасних, яких тільки можна було роздобути. Часто з своїм почетом сюди навідувався цар Монтезума, щоб потішатися з своїх блазнів.

У третьому палаці переховувано найкоштовніші.

З усього, що тільки було в країні,—з звірів, з овочів, хат і знаряддя, а також із сонця, місяця та зірок цар велів робити штучні копії з золота, а на великих аркушах волокнистого паперу алое двірцеві малярі мусіли увічнювати всі визначні події, як, напр., прибуття еспанців з їхніми невиданими кіньми та кораблями. Цар велів виготовлювати навіть мапи, що стали у великій пригоді Кортесові під час його пізніших військових походів.

При дворі Монтезуми панував суворий церемоніал. Завжди його оточувало і служило йому 300 юнаків з аристократичних індійських родин. Ніхто не смів не тільки доторкнутися, а навіть подивитися на нього. Певний церемоніймайстер завжди ніс поперед його три тоненькі палички; побачивши їх, всі мусіли низько схилитися, щоб ні один погляд не торкнувся священної особи царя. Чотири рази на день він переодягався в нове вбрання, їв сам-один у розкішній їдальні. Посуд його що-разу мінявся на новий. Своїх найвищих вельмож він ушановував тим, що инколи давав їм де-що з своїх страв. По обіді йому щодня подавали новий посуд до вмивання і новий коштовний рушник.

Хоча царський сан і був звязаний з певною родиною, але він не переходив безпосередньо від батька до сина: нового царя обирали найвищі вельможі. Перед Монтезумою панував його батько. Після Монтезуми—брат, а потім небіж, з яким

династія згасла, хоча і по цей день нащадки царської родини живуть у Мексиці, як еспанські гранди.

Монтезумине царство простяглось на 200 годин ходи навколо. На полях цілими милями ріс маїс, це найголовніше збіжжя країни. Траплялися також плантації тютюну, бананів і какао. Ацтеки палили тютюн, скручений у формі цигар, а з горошин какао, та соку з цукрової трости, яку теж культивували, вони виготовляли напій шоколад. Шоколад — назва ацтецька, і якщо когось частуватимете ним, згадайте про культурний індіанський народ, щойого переміг Кортес.

Крім того, тут ріс бавовняний куш, що культивувався в широкому масштабі, та ще якийсь порідок алое, що з волоконець його виробляли папір, а з соку—особливе вино, що й досі п'ють у Мексиці. З усіх майже річок добувалося золото. Населення окремих провінцій частину всіх цих продуктів надсилало, як податок, до столиці на утримання царя й двору.

Столиця Мексико лежала між двома озерами, прісним та солоним; широкий канал сполучав озера одне з одним, так що місто було оточено ніби водяним кільцем. З трьох різних боків широкі греблі вели до міста, що вздовж і впоперек перетиналося водяними каналами. Величезні мости, що їх під час війни легко можна було усунути, звязували окремі частини міста, що були ніби

замкнені й неприступні фортеці на островах. Баштами оточені чотирьохкутні будинки з рівними дахами нагадували великі куби. Кортес гадав, що їх було коло 60.000, а людности коло 300.000. Переходячи через країну, еспанці бачили, що країна була густо залюднена, і тому Кортес та його відважні товариші так, мабуть, себе почували у своїй фортеці, як купка людей, після аварії врятувавшись на невеличкому острові серед безмірного океану.

ЛЮДСЬКІ ЖЕРТВИ В МЕКСИЦІ.

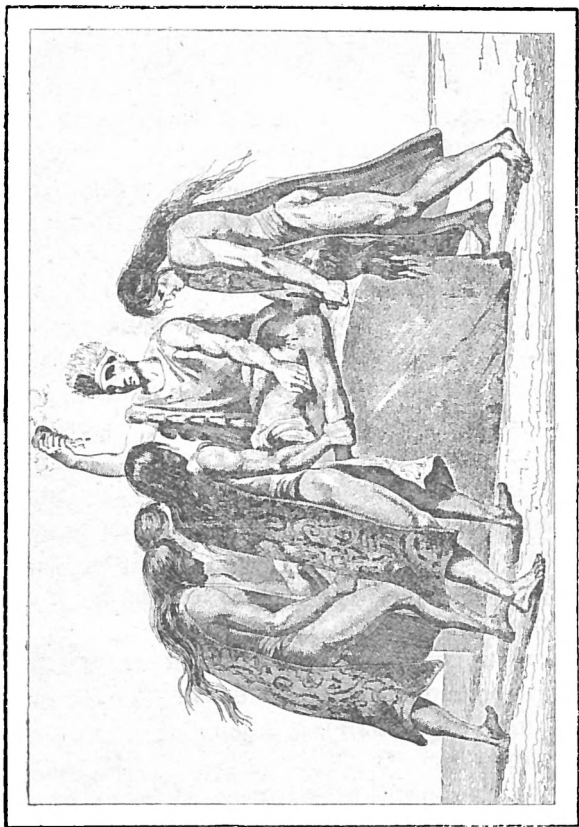
Кортес, ще за першої візити до царя, з'ясував йому через товмача, що ніби має від свого владаря доручення повернути Монтезуму в християнську віру. Проте, тільки-но починав еспанець викладати основи своєї віри, цар раз-у-раз ухилявся, казав, що він і так ладен сплачувати своєму еспанському володареві всю данину, яку той правитиме.

Монтезума сам колись був за зверхнього жерця, і не випадало йому від кривавої віри свого народу раптом прихилитись до якоїсь незрозумілої, мировитої релігії. На такий крок Монтезума, взагалі дуже податливий, не міг наважитися, хоч як намовляв його Кортес.

Уже в Тласкалі та Чолулі еспанців здивували великі храми та башти, але вони не сподівалися побачити те, що побачили в Мексиці. Святинь

усяких було там сила, бо майже кожна поважна родина мала власні храми для богів свого дому. Але найвищою була величезна святиня бога війни.

Ця святиня стояла посеред міста, мала міцний мур та 40 башт, і сама з себе була грізною фортецею. Найвища з її башт стояла серед величезного майдану, де відбувалися різні релігійні ігрища. Навколо цього гарно вибрукованого майдану височіло багацько розкішних будівель, де, крім численних каплиць, присвячених окремим богам, були ще й помешкання про жерців та багато домовин. Ця велетенська башта була на 107 східців; на горі там був рівнесенький дах, а на нього спиралося два склепіння. Під цими склепіннями стояли статуї головних богів, куді вищі проти людини; зроблено їх було з масивного золота й коштовного каміння, або з такого матеріалу, що аж жах бере, читаючи про нього. Із мішанини насіння та листу жерці замішували тісто на димучій крові із сердець людей, принесених у жертву. Вгорі, на найвищій платформі цієї башти, тих призначених на жертву людей спочатку примушували танцювати круг ідолів, а потім на величезному камінному жертovníку з них живцем видирали серце, а кров'ю з нього замішували те тісто. Так робили доти, доки не збиралося стільки м'яса, що з нього можна було ліпити оті великі статуї. Видіпивши ідола, йому знову приносили жертву з тремтячих людських сердець. І часто,

Жертвоприношення в Мексичі.

коли траплялось яке свято, або коли жерці просили чогось у своїх богів, то обличчя ідолам теж вимазували кров'ю з людських сердець.

Найвищий та найкровожерливіший бог, якому дуже часто приносили такі жертви, звався Гуїт-цілопохтлі, або як ми кажемо: Фітцліпутцлі. Так звався перший ватажок ацтеків, що приблизно на початку XIV століття привів їх на анагуацьку полонину, прогнав звідти толтеків, первісних мешканців цього краю, підбив під себе численні сусідні племена та заснував могутнє царство, де тепер панував Монтезума. Цього першого ватажка ацтеки мали за найвищого бога.

Для цих кривавих жертв мексиканцям щороку треба було коло 20.000 людей; почасти вони їх діставали, як данину, від сусідніх племен, а почасти забирали в полон на війні, або під час грабівницьких наскоків. Черепи забитих жертв лежали величезними купами, як ті піраміди, і де-хто з супутників Кортесових запевняв, що в одній такій піраміді було 136.000 черепів.

Через ці криваві обряди ацтеки були страхіттям для всіх своїх сусідів. Недурно-ж хороброго Кортеса під'яремні народи вважали за бога світла, що прийшов від могутнього володаря, щоб визволити їх з-під кривавої влади ацтеків. Сам Монтезума теж удавав, ніби вважає Кортеса за бога світла, та це він тільки хитрував. І Кортес це швидко зрозумів.

МОНТЕЗУМИНА СМЕРТЬ.

Через кілька днів після того, як Кортес побував у Монтезуми, він одержав з берега повідомлення, що там на еспанський загін зроблено наскік, вбито двох еспанців, а командира смертельно поранено. Тут була зрада, і Кортес відразу догадався, що цей наскік зроблено не без відома Монтезуми. Отже, він не тільки вимагав, щоб злочинців покарали, але постановив заповнити самого царя, щоб забезпечити спокій, маючи в руках такого заложника.

Спочатку Монтезума пропонував, щоб у заложники еспанці взяли його сина й дочок; але Кортес стояв на своєму й загрожував силою; тоді цар віддався в полон еспанцям, а коли народ хотів його визволити, він сам його заспокоїв, і сказав, що доброхіть зробився заложником свого гостя.

Еспанці поводитись із в'язнем чемно і ставились до нього з належною повагою; коло Монтезуми був той самий почет, що й у власному палаці. „Я з ним так гарно поведився,“ оповідав сам Кортес еспанському королеві, „і такий він був задоволений, що мені схотілося трохи подрагувати його свободою, і я навіть просив, щоб він повернувся до свого дому. Але він не хотів іти, бо вирішив стати підданцем вашої величності і хотів на цьому переконати свій народ.“

Кортец не помилився, що Монтезума зрадив його. Цареві посланці привели до Мексики розбійника-казика, що напав на еспанський загін; його разом із сином та 15 ватажками Кортец засудив спалити. На вогнищі всі вони призналися, що зробили наскік на еспанське військо з царського наказу. Щоб покарати хитрого Монтезума, Кортец звелів наложити на нього кайдани,— це найбільша ганьба, яку можна було йому вчинити перед його народом.

Після цього Кортец пустив його на волю, але Монтезума побоявся покинути еспанців і лишився у призначеному йому палаці.

Коли потім Монтезумин небіж, князь у великому сусідньому місті, де жило коло 150.000 мешканців, захотів помститися за образу свого царя, то Монтезума сам звелів заарештувати змовників. Після цього Монтезума урочисто визнав еспанського короля за свого господаря на зборах, де були найповажніші особи з його народу. „Справдилося давнє пророцтво про те, що повернеться ясний бог“, так казав він на цих зборах своїх підданих, „і весь народ мусить тепер служити генералові, що прийшов від того великого короля Карла, та сплачувати належні податки.“

Ацтеки, рад-не-рад, послухались наказу свого царя, і еспанці не один місяць безпечно снували по всьому краю, колонізуючи його та збираючи золотом та іншими коштовними речами податки

для короля Карла. Але країна нишком готувалася до повстання, чекали тільки сприятливого моменту, бо Кортес не тільки звів наругу на священну цареву особу, а ще й заборонив людські жертви. Той момент, якого так чекали індіани, був уже не за горами.

Веласкез не міг забути своєї образи, і бажав помститися. Він вислав експедицію, що мала схопити та покарати його супротивників. Веласкез вирядив 18 кораблів, де було 80 коней, 800 душ людей та 17 гармат, тоб-то багато більше сили, ніж у Кортеса коли була. Уповноважений від намісника, капітан Панфіло Нарваец, раптом висів неподалік Вера Крузи.

Кортецове становище було лихе, він сам знав це, і ця звістка як грім уразила його самого та людей його. Спочатку він пробував миром порозумітися з супротивником. Нарваец звелів схопити його посланців, розпитав їх про Кортецове становище і запропонував підвладним Кортецові командирам та союзникам—індіанам стати на свій бік, бо він, Нарваец, єдиний, мовляв, від еспанського короля затверджений генерал і повноважний губернатор.

Раптова поява Нарваецова не тільки загрожувала відібрати в Кортеса все те, що він здобув, але після цього невідомо було, чи можна буде мирно скорити цю країну під еспанську владу, як почав це робити Кортес. Бо, коли-б

новому війську пощастило об'єднатися з незадоволеними ацтеками, то Кортес пропав-би.

Тут треба було швидко на щось зважитись. Комендант Вера Крузи не схвилювався, коли з'явився Нарваец. Він пов'язав його посланців, а мексиканські тягуни на власних плечах принесли їх до Кортеса. Той привітав їх як-найкраще і швидко здобув їхні симпатії; від них він дізнався, що Нарваецові люди прихильні до нього. Тут треба було не гаяти часу. Отже Кортес залишив у Мексиці під вартою царя Монтезума та складені в його помешканні скарби, а сам на чолі свого вірного війська, що складалося з 200 еспанців та 2000 індіан, подався назустріч Нарваецові, напав на нього вночі й захопив його в полон. „Коли ми наступали“, оповідав генерал Діац, „була горобина ніч і падав великий дощ, тільки згодом зійшов місяць. Але темрява стала нам у великій пригоді, бо літало сила світляків, а Нарваецові люди гадали, що це ми запалюємо губки до мушкетів, і вони подумали, що в нас дуже багато рушниць.“ Полоненого капітана та приятелів його Кортес під великою охороною послав до Вера Крузи, решта салдатів, не опираючись, стала на Кортесів бік. Тепер військо цього відважного воєводи збільшало до 800 душ людей і 80 коней. Індіани наспіли тільки другого ранку; Кортес не хотів, щоб вони брали участь у бої, бо, побачивши поразку білих, вони перестали-б

вірити в їхню непереможеність. Уже й так білі потроху втрачали в індіян колишню пошану.

Але ще й не встиг Кортес натішитися з своєї перемоги, як прийшла з Мексики далеко гірша звістка. Командир залишеної там залоги під час якогось індіянського жертвовного свята звелів забити 200 поважних ацтецьких юнаків, бо вони начеб-то надумали повстання, щоб визволити Монтезуму. Та тут урвався терпець лагідним індіанам; збунтувалося все місто, й індіани обложили невеличку купку еспанців, які без підмоги не могли довго вистояти.

Кортес негайно повернув до Мексики. Людне місто наче вимерло, і ледве встиг він розташувати по палацах своє, тепер, на щастя, численне військо та зміцнити залогу, як почався бій.

Неозорі юрби індіян з заглушливим військовим криком вдарили на еспанську фортецю, і не будь у Кортеса гармат, то розгониста хвиля цього шаленого натиску знищила-б його з усіма його людьми. У стінах будинків густо стирчали ворожі стріли та металеве знаряддя, а подвір'я палаців вкривали купи металевих каміння. До того ще ацтеки були не аби-які вояки, що кидаються в бій без ніякого порядку та дисципліни. Їхнє військо за європейським зразком було поділене на полки та батальйони, з усією старшиною. Звичайно, Кортесові салдати від легкого металевого знаряддя захищались бавовняним панцирем; хто

був високий на зріст, надягав на груди срібні або золоті панцирі, а на голову деревляні, пір'ям прикрашені, шоломи. Окрім лука з стрілами, індіяти ще мали мечі, довбні та списи; до того вони були люди кременні, міцно збудовані, і з ними європейці ніяк не могли-б змагатися, коли-б не вогнева зброя.

Другого дня Кортес зробив вилазку з своїми вершниками, що нагнали на індіян великий жах. але нападники облягли фортецю суцільним муrom, дарма що кулі та ядра рядами косили індіян; гарматчикам навіть не треба було цілитись, а тільки стріляти навмання у ворога, що сунув густими лавами. Проте, намість побитих, зневажаючи смерть, раз-у-раз ставали нові юрби, а з дах в на білих градом сипалось важке каміння. Кортес звелів підпалити найближчі будинки, де сиділи вороги, але вогонь не ширився, бо вже перший канал гамував його.

Єспанці ще тримали царя Монтезуму під своєю охороною; він, очевидно, був непричетний до повстання, і тому з ним поводитись ласкаво. Коли Кортес побачив, що він без води та харчи мусить загинути у фортеці серед ворогів з усім своїм військом, йому нічого не залишилось, як відступити. Монтезума мав бути за посередника; його вивели на дах якогось будинку, щоб він намовив своїх підданих вільно перепустити єспанців.

Але через свій ганебний полон у білих Монтезума втратив у народа свого авторитет; на його місце вже обрали його брата. Коли він, трона позбавлений цар, з'явився перед ацтеками з усіма своїми царськими відзнаками та заговорив про дружбу еспанців та їхній відступ, його налаяли боягузом та закидали камінням та стрілами, тяжко поранили його, і він упав. Коли Монтезума очутився й зрозумів, яку зневагу вчинив йому народ, він зірвав пов'язку з своєї рани і помер через три дні.

Це сталося 30 червня 1520 року. Кортец ушанував ацтецького короля, що за нього наложив головою. Через полонених індіян він віддав його тіло ворогам, і ті його поховали з належною цареві пошаною. Після Монтезуминої смерті ніщо вже не стримувало люті індіян, і вони запряглися не покладати зброї, аж поки не знищать останнього еспанця.

„ПРИКРА НІЧ“.

Через два дні після Монтезуминої смерти Кортец усе приготував, щоб відступати. Голод і спрага дійшли вже до краю, а еспанці, що боронили табору, день-у-день гинули в безперестанних боях. Одного дня у них було аж 80 поранених. Лишалось тільки рахувати години, коли остання жменька людей здасться, або коли їх разом з по-

раненими переб'ють індіани. Милосердя не можна було сподіватись від цих розлютованих та кровожерних дикунів. Вони вже здобули частину еспанських шанців і навіть захопили каплицю, що еспанці влаштували в колишньому поганському храмі; з рівного даху цього храму індіани своїм металевим зброям влучно обстрілювали весь табор. На мирові пропозиції та балачки про відступ вони відповідали глузуванням; вони казали, що хоч їхнього люду й багато поляже, але вони непохитно виконають свою постанову: іти на смерть, щоб тільки знищити ненависних еспанців. Хай-но Кортес погляне на вулиці, майдани і дахи—скільки туди понабивалося ворогів. Хай навіть на кожного забитого еспанця припаде 25000 забитих індіан, то все-ж таки еспанцям швидче кінець прийде.

Еспанці досі з своїм відважним ватажком на чолі робили чудеса хоробрости, але цей відступ від Мексики був найславнішою, і найжахливішою військовою подією, яку тільки знає історія. Був один тільки вихід із міста, бо індіани зруйнували всі греблі, крім однієї, та й ту перетинали численні канали; мостів через ті канали не було, бо вороги їх теж знищили. Кортес не мав жадного судна, а озера навколо вкриті були цілими роями прудких індіанських човнів.

Те золото з Монтезуминих скарбів, що призналося для короля Карла, Кортес доручив най-

вірнішим індіанам. Після цього кожному салдатові дозволено було взяти з собою стільки скарбів, скільки він донесе, і не один із них наложив головою тому, що, не вважаючи на Кортцевої застереження, перевантажив себе золотом, яке йому звязало руки.

Отже еспанці вночі 1-го липня 1520 року покинули свою фортецю, готові на все, щоб тільки вирватись з індіанських кігтів та вибитись на суходіл.

Кортець загодя звелів збудувати переносного моста, і він уже на першому каналі став у великій пригоді. Дощ лив, як із відра. Коням слизько було ступати по мокрих, свіжо обтесаних балках; вони падали в воду або кидалися назад, бо лякалися військового крику ворогів. А вороги зайняли греблю, так що треба було або переїхати через них, або скинути їх у озеро. До того ще міст перекинувся, все попадало в канал, і люди та коні швидко загатили його, бо нетерплячі задні люди, назираючи, не бачили поночі того, що діялося спереду.

З диким тріумфальним криком індіани з обох боків підоспіли на човнах, і в вузькій протоці почалась страшна смертельна боротьба. У темряві під зливою не можна було відрізнити свого від ворога. В суточках між каналами та мурами ворожих лав еспанці зовсім спантеличились. Пориваючись уперед, вони навмання переходили жи-

вим мостом через канал, але швидко знов натрапляли на відкриту протоку, яку теж треба було загатити людьми, а тубільці на своїх човнах вже чатували на нові жертви. Кожний думав тільки про своє власне життя: хто не поліг від стріли або під ударом довбні, кого не затоптали під ногами власні товариші, хто не потонув у скривавлених хвилях і доплив до берега, того з диким криком підхоплювали вороги і волокли його геть, як бажану жертву богам, що вже так довго не нюхали крові людського серця. Кортцевої все-ж таки пощастило з 5-ма вершниками та 100-ма піхотинцями перепливти по-під мостами та вихопитись на суходіл.

Перейшовши зрештою всі канали, Кортец зібрав тих, що лишилися живі, і кинув їх наперед. „Я“, каже він у своїому дописі, „з 3-ма чи 4-ма вершниками та 20-ма піхотинцями, що зважились залишитися зо мною, утворив арієргард. Безперестанку відбиваючись від індіян, ми дійшли до міста, що зветься Тлакубою і лежить по той бік греблі. І сказати важко, скільки ми натерпілися муки та небезпеки. Що-разу, як ми чолом поверталися до ворогів, я виходив з бою геть обтиканий стрілами, довгими дротиками та побитий камінням. Обабіч була вода, тому індіяни били нас, а самі сиділи цілком безпечно. Ті, що виходили на беріг, знову стрибали у воду, коли ми поверталися проти них, без великої для себе

шкоди. В авангарді та на флангах теж ішов лютий бій; але найскрутніш було в запіллі, бо проти нас вийшла вся людність столиці.

„Добившись до Тлакуби, я знайшов усіх своїх людей на майдані. Ніхто не знав, що робити. Я насамперед наказав як-найшвидче іти в поле, поки індіани ще не зібралися і не позаймали хат, бо з дахів вони нам чимало шкоди могли наробити. Але в авангарді люди не знали, куди їм іти. Отже, я утворив із них арієнгард, а сам, ставши на чолі, вивів їх із міста. Десь серед поля я спинився, чекаючи решту. Тут я відбивався від індіан, аж поки піхотинці не захопили горба, де стояла вежа, яку вони зайняли без ніяких утрат.

„Не можна переказати, як ми намучились та напружувались. З 24-х коней, що були в нас, не було жадного, що міг-би ще бігти, жадного вершника, що здобав-би підняти руку, жадного непораненого, цілком здатного до бою піхотинця. Зайнявши вежу, ми там зміцнилися. Вороги нас оточили, і всю ніч тримали в облозі, не даючи нам спокою ні на годину“.

Під назвою „прикрої ночі“ цей жахливий відступ кривавими літерами записано на сторінках історії, як страшний спогад для дітей і онуків пізніших прихідців. З 1300 еспанців цієї ночі 860 полягло від руки кровожерних індіан; перебито було всіх тубільців, що лишилися вірні Кортесові, союзників та супутників Кортесових, між

ними сина Монтезуминого та двох дочок його. Було втрачено все золото, скарби та гармати. Коло Попотли під кедровим деревом, що його ще й по цей день показують, Кортес оглянув рештки своєї гордої армії, яка ще за кілька день перед тим диктувала закони могутньому царству ацтеків.

Мавши за провідника одного вірного тласкальця, Кортес із Тлакуби подався на північ і 7-го липня дійшов до двох славетних теотігуаканських пірамід, так званої „оселі богів“. Це найдавніші пам'ятки мексиканського будівельного мистецтва, що почасти збереглися й до нашого часу. Але індіани йшли назирці, і другого дня, спочиваючи під містом Отумбою, Кортес був двічі поранений камінцем. Але він тримався бадьоро і залишавсь, як і раніш, на чолі свого замороженого загону. Після виходу із столиці салдати нічого не їли, окрім вареного чи пряженого маїсу, невеличкими порціями, та всякого зілля, що самі поназбиравали по скелях.

За Отумбою проти зморених еспанців вийшло війська індіанського 200.000 і замкнуло їх із усіх боків. Тепер Кортес сам зневірився, що можна ще врятуватися, але, зневажаючи смерть, він кинувся наперед, підбадьорюючи стомлених людей закликом: „Сьогодні ще не настав той день, щоб нас перемогли!“

І в хвилину найбільшої скрути сміливий вчинок

одного старшини врятував еспанців від неминучої смерти. В той час, коли навколо кипів бій, лицар Хуан Саламанка побачив неподалік ворожий стяг; швидко він зібрав круг себе кількох вершників і невпинним натиском, топчучи все під ноги, прорвався з ними крізь ворожі лави, забив хорунжого, головного ватажка індіанського, й вихопив з рук його прапора. Цей героїчний вчинок нагнав жаху на індіанські орди; смерть головного ватажка була гаслом до втечі, і живий панцир, що загрожував задушити жменьку Кортецових людей, розірвався.

Спокійно відпочивши кілька днів, еспанці, кінець-кінцем, дісталися провінції Тласкали, де їхні непохитно-вірні союзники-індіяни зустріли їх на кордоні й прийняли до себе дуже гостинно. Тут вони зупинилися на довгий спочинок, бо треба було лікувати поранених, а насамперед Кортеца: здоров'я його дуже погіршало. Незабаром Кортецове військо з відновленими силами було готове до нових походів.

ЗРУЙНУВАННЯ МЕКСИКИ.

Кортец другого свого дописа до еспанського уряду закінчив описом великої поразки та нещасливого відступу з Мексики; до цього було ще долучено мало втішну звістку, що Монтезумин

наступник, брат його, звільнив від податку всі свої підвладні народи, аби тільки вони провадили невблаганну війну проти зайдів. Цього листа Кортес закінчив поясненням, що назвав відкрито і почасти завойовану країну „Новою Еспанією Великого Океану“, бо вона має велику схожість із Еспанією своєю родючістю, величиною й холодами, що тут иноді бувають, і всякими іншими речами, що їх можна порівнювати в обох країнах“.

Його дієздатність та західливість ще не були вичерпані, він і на думці не мав коритися тубільцям знайденої золотої країни. Коли-б тільки далекий король нарешті затвердив його губернатором Нової Еспанії. Але в Мадриді сиділи пани з перами в руках і судили узурпатора та зрадника. 11-го квітня 1521 року еспанський великий канцлер Фонсека, приятель того самого Веласкеза, що так ненавидив Кортеса, підписав наказа про арешт мексиканського завойовника. Але Кортесові прихильники не дали навіть висісти посланцеві еспанського уряду, а примусили його видати всю зброю за встановлену плату, а потім послали його до Веласкеза на острів Кубу. Цього дуже здивував несподіваний гість з такою новиною, бо недавно перед тим він послав на підмогу Нарваєцові військо, гадаючи, що він уже давно покарав Кортеса й запанував над цілою країною. Це військо після коротких перемовин теж одностайно перейшло до Кортеса, і знов він мав під

собою досить численну армію, щоб винагородити себе за поразку та знову воювати Мексику.

Спочатку Кортес помагав своїм вірним союзникам, тласкальським та семпоальським індіанам, проти ацтецького війська, що натискало на них; він знов здобув країну по-між горами Попокатепетл та сітлалтепетл, а всіх окружних індіанських князів підбив під себе або заприятинився з ними. Далі Кортес звелів збудувати в Тласкалі 13 кораблів, щоб підступити до мексиканців водою. Свої сили він збільшив ще на 130 чоловік,—це були рештки загону, якому сталася тоді катастрофа в Мексиканській затоці. Тепер він мав під собою військо, що складалося з 40 вершників, 550 піхотинців, 80 стрільців; воно мало 8 гармат і за ним ішло 100.000 індіан, що сподівалися знищити Мексику й здобути собі незалежність. Отже, він на другий день різдва 1520 року вирушив туди, де колись зазнав „прикрої ночі“.

Щоб зберегти своє військо від засідок та нападів, Кортес вибрав найкрутіший, дуже незручний шлях до мексиканської полонини. Але й цей шлях хитрі вороги швидко зіпсували. Вони позрубували могутні сосни та кіпариси й загорожували ними дорогу, а в землю понаштрикували колючок. З великими труднощами Кортес посувався вперед. „Через півгодини“, каже він у другому дописі, „ми вийшли на чисте, місце де я зупинився, чекаючи решту... Звідци видко було всю

мексиканську провінцію з її лагунами. Хоч ми й раді були її побачити, але коли згадали колишні втрати, нас опанував сум. Всі ми запряглися не відступати, поки не переможемо, або краще вже наложити головою. Це постановивши, ми весело рушили далі, наче це для нас була приємна гулянка“.

Насамперед Кортес скерував свої сили проти міста Тескуко, бо ще під час першого походу казика цього міста робили йому чимало клопоту. На всіх горах багаття скликало індіян до бою, і Кортес сподівався великого опору. Який-же він був здивований, коли тескуцькі індіяни вийшли йому назустріч з золотим мировим прапором і, запевняючи його в вірності еспанському владареві, запропонували розташувати військо в їхньому місті. Вони казали, що раніш ставилися до еспанців вороже, бо до цього їх примушували мексиканці.

Ввечері, напередодні нового року, Кортес увійшов до Тескуко, але швидко побачив, що це були тільки військові хитрощі, коли мешканці так охоче піддалися йому. Вони хотіли тільки виграти на часі, щоб скласти своє добро та втекти в гори або до мексиканської столиці. Голова міста теж утік. Кортес улаштувався в порожньому місті, як у себе вдома, і міцно закріпившись, зробив його базою для дальших операцій. Щоб збудувати тих 13 кораблів, що без них Кортес не наважувався об-

ложити Мексику, потрібно було кілька місяців, і цей час він використав на те, щоб, блукаючи по берегах цих озер, ближче ознайомитись із околицями та вивчити, як цю столицю збудовано, які там входи та виходи і з якого боку до неї можна підступити. Крім того він намагався очистити від ворогів усю країну. Він завойовував сусідні мексиканські міста й нищив їх, якщо тубільці не піддавалися і їхні казики не вихрищувались і не ставали на бік еспанців. Кортес подбав і про те, щоб очистити від ворогів дорогу до Вера Крузи, бо звідти він, у разі потреби, міг-би одержати допомогу.

Таке очищення країни вимагало щоденної упертої боротьби з тубільцями, що хоробрістю та хитрощами опиралися чужим зайдам. Коли еспанці здобували місто, їх трохи не спіткала ще одна „прикра ніч“. Це місто теж було на лагунах збудоване, край озера Тескуко; до Мексики треба було їхати водою дві години. Отже, оборонці цього міста заманили ворога в той кінець, що найбільш виступав у озеро, щоб потім зірвати загодя уже підрізані греблі й спіймати його, як у пастці.

Серед лютого бою Кортес раптом догадався про хитрощі ворогів, зараз-же повернув назад, втративши кількох індіан та всю захоплену в місті здобич. В останню хвилину він врятувався від неминучої загибелі. „Я запевняю вашу велич-

ність“, пише він до короля Карла, „що коли-б ми цього вечора не перейшли через греблю, або спізналися на які три години, то ні один із нас не врятувався-б; з усіх боків нас оточувала-б вода, і ми не мали-б виходу“.

В бою під містом Ксочімілько знесилений Кортесів кінь упав серед ворожої юрби, і якби не наспів на допомогу якийсь індіанець із Тласкали, то отаман загинув-би під ворожою навалою.

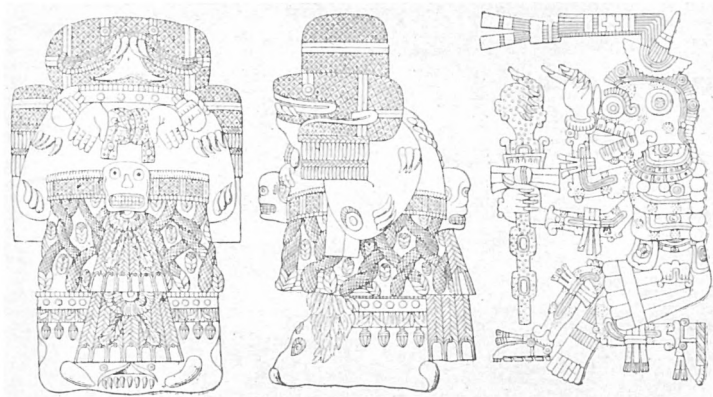
Але Кортес мусів стерегтися ще й ворогів у власному війську, бо там були Веласкесові прихильники, що бунтували салдатів, викликаючи серед них незадоволення та бажання швидче повернутися додому. Вони навіть готували замах на Кортеса та на його значну старшину. Але Кортес завчасно викрив цю змову й звелів привідців покарати на горло, але список інших учасників змови він порвав, не прочитавши.

У невеличких боях на воді та на суходолі мексиканці всіма силами допомагали приозерним індіанцям; у цих сутичках еспанці часами наближались до столиці й билися з переможцями „прикрової ночі“, які ще мали при собі здобуті еспанські мечі та на мирові пропозиції відповідали глузуванням.

„Приходьте-но знов до нашого міста!“ гукали вони Кортесовим людям, „ми з вас потішимось. Ви думаєте, що знайдеться другий Монтезума, який робитиме все, що вам заманеться?“

І коли Кортес загрожував узяти їх голодом, вони його обкидали маїсовим печивом і кричали: „Беріть та їжте самі, якщо ви голодні! Ми ситі. А коли буде скрутно, то поїмо вас і тласкальців“.

Але ще більше розлютували еспанців жахливі видовища, що чекали їх по храмах здобутих міст.

Мексиканські ідоли.

Перед ідолами вони, жахаючись, бачили останки своїх товаришів, що під час нещасливого відступу „прикрої ночі“ живцем потрапили до рук ацтеків, і їх принесено на жертву богам. Тому вони в бойовому запалі мстилися за своїх замордованих товаришів. З Кортесового опису цього походу видно, що він був проти того, щоб усе нищити та руйнувати, і де тільки можна було, він милу-

вав: якщо тубільці йому скорялися і каялись за минуле, він їх відпускав додому.

Своїх людей він ще міг стримувати, але з союзниками-індіянами, що були не менше від ацтеків жорстокі й кровожерні, він нічого не міг зробити, якщо не хотів їх утратити чи нажити собі ворогів. Вони пішли походом, щоб знищити ненависних ацтеків і, мордуючи та плюндруючи, не знали ніякого впину: для своїх численних вояків вони вимагали рабів, здобичи та харчи; Кортес не смів опиратися, дарма що серце йому здригалося від цих нечуваних людських жертв. Одного разу, оповідає він сам, вчинено було таку криваву різанину, що невеличка річка більш, як годину була червона від крові, і салдати не могли напиться води, хоч їх і мучила спрага. А про зруйнування Мексики ми читаємо в його дописі: „Наші добрі приятелі мали сьогодні смачну вечерю; забитих ворогів вони, порубавши на шматки, взяли з собою, щоб поїсти“.

Тим часом у Тласкалі кораблі були вже готові. Окремі залізні та дерев'яні частини їх 8.000 індіян приставило на плечах своїх до Тескуко. Від передніх до задніх лав цієї процесії треба було йти аж дві години, а з обох боків її прикривали еспанські загони та величезні маси індіан-союзників. На четвертий день процесія під бій тулумбасів урочисто вступила до Тескуко, а звідци аж до самого озера Кортес уже прокопав канала за

допомогою своїх індіян. На цьому каналі кораблі було складено, і 28-го квітня вони, на диво й на жах ворогам, впливли в озеро. Тепер можна було почати облогу Мексики.

Насамперед Кортес після жорстоких боїв з ацтеками, перетяв їхні водогони, що деревляними трубами постачали до міста воду з гірських джерел; далі він, ставши на чолі своїх кораблів, добився блискучої перемоги над флотою ацтецьких човнів. „Несподівано“, оповідає він, „зібралась величезна флота човнів, щоб на нас напасти. На нашу думку, там було по-над 500 човнів. Побачивши, що вони простують до нас, я швидко знов посадив на кораблі своїх людей, що висіли на великому горбі. Капітанам бригантин¹⁾ я наказав стояти спокійно, щоб ворог на нас напав, гадаючи, що ми з переляку не наважувемось вийти проти них. На віддалі двох пострілів вони зупинились і далі не йшли. Мені дуже хотілося, щоб тут наша перша зустріч дала нам рішучу перемогу, щоб бригантини нагнали їм страху, бо бригантини-ж мали вирішити справу цілої війни.

„Коли ми стояли так один проти одного, з берега раптом знявся дуже сприятливий для нас вітер. Негайно я дав капітанам наказа взяти курс на човни і не послабляти ходи, аж поки ми їх знов не заженемо до Мексики. Вітер був дуже

¹⁾ Невеличкий парусовий корабель.

добрий, тому ми врізалися серед них, попсували силу човнів, позабивали та потопили дуже багато ворогів. Мабуть ще світ такої картини не бачив. Три години ми за ними гналися, аж поки не загнали за будинки їхнього міста“.

Потім Кортесові пощастило захопити передмістя Ксолук на головній греблі, що вела до Мексики, і з цієї головної ставки він почав штурмувати столицю. Але кожную п'ядь землі доводилося виривати у ворога, що боронив її всіма силами, і щовечора еспанці мусіли повертатися до своєї головної ставки, бо поночі не мали на греблі ніякого прикриття. Щодня вони камінням із зруйнованих будинків засипали канали, загачували греблю, але за ніч ацтеки знов вичищали ці канали: тисячі брунатних рук уночі вибирали каміння з рівчаків і прокладали нові канали, в міру як еспанці протискалися ближче до міста. Скільки ворогів уже впало від рук еспанців та їхніх союзників, скільки їх знайшло собі смерть у озерах, а раз-у-раз із під землі виростали нові натовпи. Часто в еспанців навіть безнадійно опускалися руки, і тільки отаманова залізна енергія примушувала їх боротися далі.

У Мексиці помер брат Монтезумин, що процарював тільки 4 місяці, а його наступник, Гуатемоцін, небіж двох останніх владарів, що мав тільки 25 років віку, по-геройськи захищав свій трон і столицю. У ньому немов ув-останнє знов сполу-

чилася вся мужність і геройство царського роду ацтеків. Він зміцнив окремі ділянки міста й підбурював свій народ на лютий опір. На кожну пропозицію здатися він відповідав ще дужчими нападами. Настав голод, і долю Мексики було вже вирішено, а він з непохитною гордістю відхиляв усі мирові перемовини. Краще смерть та загин усього народу, аніж ласка клятих еспанців. Кортес, узявши в полон одного з казиків, послав його до царя з мировою пропозицією, а той, після жахливих тортур, звелів його принести на жертву богам. Угорі на платформі великого храму ту саму смерть приймав, на жах товаришам, кожен еспанець, що трапляв до рук ацтеків, які мов озвіріли й прагнули тільки лютої помсти.

Кортес радніший був-би не руйнувати гарного міста, але кожен будинок був ворожою фортецею, і щоб здобути її, треба було жертвувати людьми. Отже нічого не лишилося, як зрівняти всі будинки з землею. Так розпалося руїнами чудове місто з розкішними палацами, садами та незмірними скарбами.

75 день тяглася облога, базарний майдан і більша частина міста була вже в руках завойовників, але останній бій ще кипів навколо великого храму бога війни, де закrywся цар з тими рештками війська, що були ще здатні до бою.

І ось пощастило спіймати царя, що хотів у човні втікти озером, і це дало перемогу еспанцям. Гуа-

темоцін, коли його привели до Кортеса, сказав, що виконав свій обов'язок, обороняючи свій народ; хай тепер переможець робить із ним, що хоче. „Далі“, оповідає Кортес, „він поклав руку на мого кінджала й сказав, щоб я його заколов. Але підбадьоривши його, я сказав, щоб він не боявся. Коли цей владар став нашим в'язнем, війна негайно припинилася“.

Разом з Мексикою цілком знищено було могутність ацтеків і навіки зруйновано дивний центр індіанської культури у північній Америці. Але Кортес був не тільки завойовник і руїник, а ще й колонізатор здобутої країни. Він негайно й дуже дбайливо почав відбудовувати місто; багато ривчаків було засипано, вулиці зроблено ширшими, тільки головну вулицю залишено такою, як вона була. Вже через кілька років у Мексиці жило по-над 2.000 еспанських родин, і Кортес тепер був затверджений від короля намісник та генеральний капітан Нової Іспанії.

Але-ж і його спіткала та сама доля, що й Колумба. 1528 року він мусів повернутися до Іспанії, щоб виправдати себе від обвинувачень своїх ворогів, але керування країною йому вже не було повернено. Йому тільки дозволено було робити нові знаходи та завоювання, і 1536 р. він знайшов Каліфорнську затоку. Через 4 роки він мусів знову особисто стати перед еспанським королем Карлом V, щоб спростувати інтриги своїх ворогів.

Але старання його були даремні, — 6 років він гризся з напасниками, і рішив назавжди покинути свою невдячну батьківщину. Але в Севільї він захорів і 2-го грудня 1547 року помер у сусідньому селі.

ДЕРЖАВА ІНКІВ.

Серед гір західнього надбережжя південної Америки жив колись дивний народ, могутній і освічений. До головного племені приєдналося кілька сусідніх племен, і згодом тут розцвіли наймогутніша держава та найвища культура південної Америки. В народніх переказах говориться, що царський рід походив з якоїсь країни, де снігові поля найвищих Андських верховин відбиваються в озері Тітітака. Царі звалися інками, і коли ми кажемо про державу інків, то маємо на увазі давнє Перу. Еспанці зруйнували цю країну і навіки порушили її невинний спокій. Держава інків межувала на півночі з Еквадором та Колумбією і простягалась далеко на південь, займаючи частину теперішнього Чілі. Царева влада була там обмежена, а після смерти царя шанували, як бога. Червоне покриття на голові з білими та зеленими перами було відзнакою його сану; царська розкіш та багатство оточували його. Поруч нього стояв головний жрець, що мав дізнаватись та виголошувати волю богів.

У Куско, священному місті індіан, на північний захід від озера Тітітака, народ інків збудував пишні храми сонцеві та місяцю. Залі храму сонця було викладено червоним золотом, прикраси й оздоби теж були з щирого золота. У самому храмі стояв образ сонця, золотий диск; посеред його було людське обличчя, оточене промінням та самоцвітами. У другій залі блищав срібний образ місячної богині.

Сонце та місяць були в інків за найвищих богів. Крім того інки вклонялись також веселці та громові. Вони просили своїх ідолів оберігати їхні хати, поля та канали. На шиї тубільці носили амулети, що мали їх захищати від небезпеки та наглої смерти; ці амулети клались небіжчикам в домовину. Мерців вони згинали, зашивали в шкіри чи мати й ховали під хатою, а якщо вмирали люди поважні, то в окремих домовинах на зразок башти. Коло моря мерців ховали у камінних домовинах, пісчаних могилах, або клали їх у велику глиняну труну. Небіжчикам-чоловікам клали до могили їхню зброю, знаряддя, жінкам—їхнє начиння, дітям—їхні цяцьки, а ще давали мертвим квітки, овочі і лами. Місцем упокоєння царів був храм сонця, а їхніх жінок—храм місяця.

Під час зимнього сонцевороту вони святкували свято сонця; за головного жерця був сам цар інка, як син сонця. Тоді на вітварі запалювано сонячний вогонь, і його сонячні дівчата мусили під-

тримувати цілий рік. Ці дівчата мали монастир поблизу храму сонця, царського палацу та домів вельмож; вони повинні були ткати коштовну одягу для жерців і князів, варити маїсове пиво на релігійні свята і приносити себе на жертву богам, коли святковано якусь перемогу, або коли трон обіймав новий інка.

Давня історія народу інків губиться в темряві народніх переказів. Докладніш ми знаємо про державний лад та соціяльні відносини в інків, бо завойовники-еспанці усе бачили на власні очі. Лад був суто комуністичний. Землю, цеб-то лани й пастівні, поділено було на три частини; з них дві належало інкам та жерцям, а одна народіві. Оброблювана земля була під доглядом державних урядовців, що мусіли дбати про потрібне угноєння (для цього з островів постачали гуано) та про справедливий розподіл урожаю. Уряд роздавав також людям одіж та худобу. Всі праці виконувано спільними силами для загального добробуту; будовано мости та дороги, влаштовувано рудні, ковано зброю, а коли ворожі племена загрожували спокою, всі здатні носити зброю виходили в поле. Податки сплачували до урядових установ різних провінцій, а державне майно, як от харчі, одіж та зброю, все до подробиць, брано на облік. Ніхто не мав права без дозволу міняти місце свого житла, або братись до иншої професії, ніж батькова.

Всюди панував військовий порядок, і через це нарід інків міг підбивати під себе сусідів.

Смерті та народження докладно записувано. Яким письмом, питаєте ви? Правда, в цього цікавого народу не було ніякого письма. Замість нього вони користувалися окремими шнурками; вузли та петлі на них, залежно від кольору, мали різне значіння. Коли інка хотів передати наказ якій-небудь далекій провінції, він посилав гінця з жмутом таких шнурків, де понав'язувано було вузлів. Там, одержавши шнурки, зараз-же догадувались у чім справа.

Щоб легше було переходити військові, інки проклали два прекрасні шляхи, один через гору, другий по-над берегом. У Куско ці шляхи сходились. Не дурно європейці дивувались з цих великих споруд. Військові шляхи були бруковані, огорожені мурами та деревами, а через певну віддаль одне від одного були заїзди, де могли заночувати швидкі посланці. Головний шлях зв'язував Куско та Квіто. Подорожуючи, інка сидів на золотому троні, якого на ношах носили вельможі.

Ще й тепер європейські дослідувачі знаходять дивні старовинні речі від часів інків. Вони були чудові будівники. Правда, вони не мали ні склепіння, ні цегли, ні цементу, а проте їхні храми та фортеці, їхні башти, брами та мури,—це справжні перлини будівельного мистецтва. Ледве можна помітити, де з'єднано окремі брили каменю; багато

порталів висічено з суцільного каменю, і на них видко по-мистецьки вирізблені постаті та образи сонячного бога.

Високої вправности досяг цей народ у ганчарному ділі, а обробляти метал вони вміли так, як ніхто в південній Америці. Із бронзи вони робили довбні та сокири, а з золота та срібла—посуд та прикраси. Ткацтво теж свідчить про високий розвиток народу інків; у могилах дослідувачі новіших часів знаходять цьому чимало доказів. На ткання вони вживали вовни з лами, альпаки, віукні та гванака; ще й тепер ці близькі до верблюда породи у великій пригоді стають індіанам. Лам дуже багато в Андах, і вони нарівні з верблюдом служать людині, як караванна тварина, хоч тільки самець може носити тягар, а самиця полохлива, дурна й лагідна; голова її нагадує овечу. Альпака тягарів не носить, але ради м'яса та тонкої вовни її держать, як свійську тварину. Вікуня і гванак користи людині не дають. Гванак водиться переважно по Патагонських степах і поділяє долю південно-американського струся: падає під стрілами індіан.

Із вовни цих тварин, а також із бавовни, народ інків виробляв собі одіж. Найголовніша частина чоловічого одягу була коротка сорочка-безрукавка, а жіночого—довга сорочка з запаскою, що облягала тіло; чоловіки носили коротко стрижене волосся та чорну пов'язку круг голови; круг цієї

пов'язки намотано було ласо, шнур з петлею, що ним ловили звірів. Жінки мали довге волосся. На ногах вони носили сандалі, а в ушах—круглі сережки.

Народ інків розводив худобу, полював та рибальчив. Він культивував картоплю та інші бульбасті рослини, банани, тютюн та бавовну і сіяв маїс на своїх просторих ланах. У тубільців були всі ознаки американської раси: короткий череп, гострі риси обличчя і міцно збудоване тіло.

П І З А Р О.

В непорушнім спокою жив собі народ інків у своїх гарних долинах та на своїх сонцем залитих полонинах між Андами та Кордільєрами. Якщо тут або там сусідні войовничі народи инколи порушували спокій, то за допомогою згаданих шнурків з вузлами по всій країні передавали наказа про мобілізацію, і озброєні люди заповнювали військові шляхи. Про якусь велику небезпеку інкам і не снилося. Вже кілька століть влада переходила з батька на сина, і ні в одного з сусідів не було стільки сили, щоб вирвати владу з рук інків.

Аж ось у XVI столітті помер один великий інка і залишив державу двом своїм синам, Гваскарові та Атагвальпі. Як і в старому світі, цей розподіл спричинився до суперечок, а потім і до відвертої

братньої війни. Ці внутрішні чвари поділили народ інків на два ворожі табори і так його ослабили, що він став легкою здобиччю завойовника-чужинця. Надходила остання година панування інків, мала загинути одна з наймогутніших держав на землі.

Ще не затих брязкіт зброї після того, коли Кортес знищив свої кораблі коло берегів Мексики і, здобувши царство Монтезумине, скорив його еспанській короні, як уже другий еспанець, жорстокий Пізаро, звернув свої очі на південь, щоб здобути там нові золоті країни. З жменькою авантюриків подався він шукати пригод, але швидко побачив, що без підмоги нічого не зробить. Король Карл V вислухав його оповідання про незмірні золоті скарби та всілякі багатства, і 1531 року Пізаро став на чолі загону, що складався з 180 гарно озброєних вершників; з ними він знову вирушив до південної Америки. Потроху він одержував підмогу, і в листопаді 1532 року висів на перуанському березі й уступив до царства інків.

Пізаро був розумна голова, але, противно Кортесові—низька душа. Йому бракувало освіти та почуття правди; він навіть не вмів написати свого імени, а Кортес, як ми бачили з його дописів до еспанського короля, сам став істориком своїх пригод і героїчних учинків. Але Пізаро був хитрий, лукавий та вмів використати слушний момент.

Монтезума ворогував з усіма окружними пле-

менами, коли Кортес вступив до країни і позбавив його царства. Так само й Перуанська держава була розхитана громадянською війною, коли Пізаро зайшов туди з своїм загоном.

Через розвідувачів та посланців Пізаро швидко дізнався про стан речей. Різними обіцянками він обдурив інку Атагвальпу так, що той навіть прохав підмоги проти свого брата Гваскара. Якби брати були за одне, то їм легко було-б вигнати еспанців із країни. Але ворожнеча, що по-між них була, вирішила їхню долю.

Було умовлено, щоб Атагвальпа сам з'явився до Пізара в його табор. І він прийшов з великою пихою та привів з собою армію 30.000 душ. Високо сидів він на золотих ношах; всі його ватажки оточували його. Але коли він думав справити цим вражіння на нових своїх союзників, то помилявся. До нього підійшов Пізарів священник і, тримаючи в одній руці хреста, а в другій молитовника, почав намовляти інку прийняти християнство і визнати за свого пана еспанського короля. Атагвальпа спокійно відповів, що ніхто не може його позбавити прав, які він дістав у спадщину від предків. Він не хоче зрікатися віри батьків і не розуміє того, що каже священник.

„Тут, у цій книжці, все написано“, сказав священник, простягаючи молитовника.

Атагвальпа підніс книжку до вуха і, кинувши її на землю, сказав: „Ваша книжка не балакає“.

Цим було дано гасло до страшної різанини. Еспанські гармати та мушкети прокладали червоні борозни в перуанському війську. Захищені сталевими шоломами та панцирями, дикі лави лицарів, схиливши галебарди та списи, врізались між лави напівголих тубільців, сіючи жах навколо. До кого тільки можна було дістати мечем, списом та кулею,—всіх немилосердно косили. 4000 порубаних, а ще більше поранених та напівмертвих лишилось на полі. Військо тубільців було вщент розбито, і в паніці воно розбігалось на всі усяди. Царя захопили в полон, щоб мати заложника. Величезна здобич дісталась переможцям. Чутка про золоту країну на півдні не була порожньою балаканиною. Офіцери та салдати поділили між собою здобич. Взятий у полон інка просив і благав, щоб йому дали волю, і Пізаро обіцяв його випустити з такою умовою: Атагвальпа мав заповнити покій золотом так високо, як можна буде дістати рукою. В'язень погодився на це. Послано було посланців у всі кінці країни, що лишилась вірною, і з усіх храмів та палаців почали зносити посуд, начиння, прикрасу й золоті зливки. За короткий час покій було виповнено золотом. Отже, викупа сплачено, але Пізаро й не думав додержати своє слово та глузливо посміхався в свою чорну бороду. Замість визволити царя, він його обвинуватив у таємній змові; за це царя засудили на смерть і задушили. Цей

гідкий і нікчемний вчинок навіки заплямував еспанських завойовників.

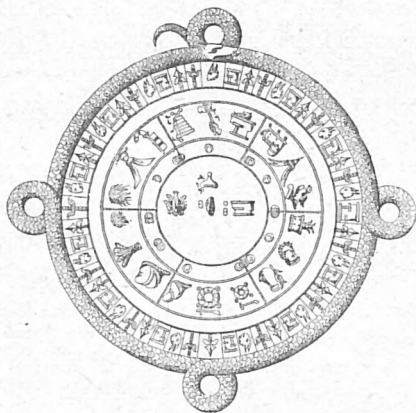
Через свого товариша в зброї, Альмагра, Пізаро одержав нову підмогу, і з військом 500 душ рушив далі через полонину і завоював столицю Куско. Тут він посварився з Альмагром, і той подався на південь шукати золотих країн. З невеличким загоном вирушив Альмагра в гірську країну Болівію, а звідти пішов вздовж берега на південь. Золота він під час цього переходу не знайшов. Але героїчним вчинком було те, що він із своїм загоном перейшов через Атакамську пустелю.

Тим часом Пізаро захопив урядовання в завойованій країні й недалеко моря заклав місто Ліму, яке надовго лишалося резиденцією еспанського короля. Ще й тепер Ліма є столиця Перу і нараховує коло 150 тисяч мешканців.

Пізарова жорстокість швидко викликала повстання. Його обложили в Лімі, а трьох його братів в Куско. Саме на той час повернувся Альмагро з Атакамської пустелі, побив перуанців, зайняв Куско й ув'язнив трьох братів, але Пізарові пощастило добитися їхнього звільнення, і тепер прийшла Альмагрова черга. Він потрапив до рук переможця, який скарав його на горло; через кілька років Альмагрові прихильники помстилися на Пізарові. З криком: „Смерть негідникові“ змовники захопили намісників палац, вдерлися з голими мечами до покою, де був Пізаро з кіль-

кома приятелями та служниками. Більшість із них повискакувало вікнами; решту було перебито. Пізаро люто оборонявся мечем та щитом і, заколовши чотирьох ворогів, упав на землю. В цю мить йому мечем перетяли горло.

Так закінчив своє життя цей звір у людському образі. Його добро так порозтягали, що не вистачало навіть на похорони. Вірний слуга поховав його. Інка Атагвальпа, що його замордував Пізаро, є символ кров'ю залитої південної Америки. Завойовники хотіли ніби поширити освіту та християнство, знайти нові шляхи світовій торгівлі, а на ділі винищували тубільців. Цивілізація була тільки вивіскою, а справжньою метою були пожадливість і грабіжництво.

З М І С Т.

	стор.
Христофор Колумб	3
Знайдення Америки	8
Як віддячила рідна країна	18
Фердінанд Кортес	25
Кортес по дорозі до Мексики	31
Ацтецький цар	41
Людські жертви в Мексиці	49
Ментезумина смерть	53
„Прикра ніч“	59
Зруйнування Мексики	65
Держава інків	77
Пізаро	83

Ціна 35 коп.

СКЛАД ВИДАННЯ:
КНИГОСПІЛКА
Харків, Горянівськ. пр. 2
Київ, ул. Нороленна, 46.